

02 / 2014

Texaid – Uffants plurilings – Las Naziuns Unidas
– Sport d’enviern – Johanna Spyri – Portugais –
Las Trais Lias ed ils Confederads – Manipulaziun
genetica – La fin da Napoleon – Designar moda

Textilias veglias en la midada dal temp

30 onns Texaid

■ (cp) Dapi che sis enconuschentas ovras d'agid han inizià il 1978 l'organisaziun da rimnada communabla Texaid è vegnidas rimnadas var 370 000 tonnas textilias veglias. A l'entschatta vegnivan quellas zavradas sin maisas, a partir dal 1982 sin bindellas da transport e dapi il favrer 2008 fa in computer questa lavur. Passa 150 milliuns francs ha l'acziun dapi lura purtà a las cassas da las ovras d'agid, d'uniuns da samaritans, da famiglias da Kolping e d'organisaziuns da giuvenils. Ina da las activitads tradiziunals da numerusas ovras d'agid è da proveder umans basegnus sin tut il mund (er en Svizra) cun la vestgadira necessaria. Saja quai en pajais sin via da svilup, en territoris da guerra u en regiuns pertutgadas da catastrofes: Organisaziuns umanitaras rimnavan vestgadira duvrada d'umans cun in meglier standard da viver, per alura la reparter a persunas basegnusas. Uschia organisavan era la Crusch Cotschna Svizra, il Succurs svizzer d'enviern, l'Ovra d'agid svizra dals lavurers, la Caritas Svizra, l'Ovra svizra noss Kolping e l'Agid da las Baselgias Evangelicas Svizas – mintgama mintga ovra d'agid per sasezza – ina rimnada da vestgadira. Cun la bainstanza adina pli gronda a partir da la mesadad da l'ultim tschientaner è creschida era la quantitad da la vestgadira rimnada. Savens surpassava quella schizunt la dumonda, uschia che las ovras d'agid avevan dapli rauba che quai ch'ellas pudevan reparter.

Texaid – ensemen essan nus fermas

Las instituziuns umanitaras han en emprima lingua l'incumbenza da far dal bun. Ils temps moderns han però pretendì da reponderar l'utilisaziun caritativa da la vestgadira rimnada. Ins ha stuì sa distanziar dal maletg dal pover uffant african ch'obtegna noss pullover isà. Perquai èn las sis ovras d'agid s'alliadas il 1978 a l'organisaziun da rimnada Texaid. Empè da passar ina a l'autra sin ils pes en quai che concerna las rimnadas da vestgadira, han las ovras d'agid incumbenzà a partir da quel onn Texaid da rimnar per ellas duas giadas l'onn en tut la Svizra vestgadira purtada e textilias dal tegnaichasa gia utilisadas, e da nov era da las reutilisar.

Rimnar – zavràr – reutilisar

Las organisaziuns han cuntinuà ad emplenir lur deposits da catastrofes cun vestgadira veglia bain mantegnida, per la pudair reparter en cas da basegn il pli svelto pussaivel a las persunas en miseria. La rauba restanta vegniva vendida fin l'onn 1982 ad ovras da zavrada a l'exteriur. Las ovras d'agid han lura percurschè tge immensa plivalur che l'elavuraziun professiunala da la vestgadira en Svizra avess. Uschia han ellas garantì la savida pratica areguard la planisaziun e la ge-

stiuon entras l'interprendider Heinz Knecht, già dapi onns activ sin il champ dal recicladi da textilias, ch'è era sa participà finanziain a la nova ovra da zavrada a Schattdorf/UR. La Texaid Textilverwertungs-AG zavra dapi il 1982 mintg'onn var 5000 tonnas vestgadira, chalzers e textilias dal tegnaichasa ed ha chattà cumpraders per las pli differentas gruppas da products. Texaid è stà ed è anc adina la suletta organisaziun da rimnada en Svizra cun in'atgna ovra da zavrada.

Zavràr, zavràr ed anc ina giada zavràr...

Las collavuraturas ed ils collavurators da l'ovra da zavrada da Texaid classifitgeschan la rauba tenor ca. 60 differentes aspects. Els differenzieschan tenor precisas sutdivisiuns che concernan la qualitad, il grad d'isada, la moda, la tendenza dal trend, la grondezza, la vestgadira per umens, dunnas ubain uffants, la stagiun e bler auter. Da princip pon ins divider il resultat da la zavrada en quatter categorias: Radund 55 pertschient èn vestgadira e textilias dal tegnaichasa bain mantegnidas, 20 pertschient èn textilias da mangola defectas, ulteriurs 20 pertschient èn autra rauba da recicladi e var 10 pertschient èn restanzas betg utilisablas. La zavrada minuziusa na dat a la rauba collectada betg mo ina considerabla plivalur, mabain minimescha a medem temp era l'export da rument.

Las vias da la rauba zavrada

Vestgadira, chalzers e textilias dal tegnaichasa bain mantegnidas chattan clients engraziaivels en pajais economicamain flaiVELS, en ils quals textilias novas èn sproporziunadamain charas en congual cun las entradas. Textilias da segund maun che derivan da la Svizra èn d'alta qualitad, fitg modernas e – tge ch'è zunt impurtant – era pajablas. La pli gronda part da las textilias vegn cumprada oz dals pajais en l'Europa da l'Ost, en l'Orient Extrem ed en l'Africa. Textilias da mangola defectas (vestgadira e textilias dal tegnaichasa stgarpadas e plain tacs, uschiglio però schubras) na pon betg pli vegnir purtadas ed utilisadas. Perquai vegnan ellas elavuradas en la citad ungaraisa Eger dad Algotextil, ina societad affiliada a Texaid, en sdratschs da nettegiar industrials. Tut las ulteriuras textilias ch'ins na po betg pli utilizar en la furma actuala tutgan tar la rauba da recicladi: vestgadira da launa defecta, mantels, unifurmas, cuvrias, etc. Tut tenor qualitad vegnan las textilias da launa stgarpadas, nettegiadas, filadas da nov ed elavuradas a nova vestgadira ubain a cuvrias e material d'isolaziun. Ils stgars diesch pertschient restanzas betg utilisablas cumpiglian vestgadira sintetica defecta, textilias tartagnadas, singuls chalzers, termagls ruts, rauba dal tegnaich-

Il team da logistica che dispona da sistems da direcziun ils pli moderns rimna ils satgs da Texaid semtgads sper via.

FOTOS MAD

chasa e rument; tut questas chaussas ston vegnir dismissas cunter taxa.

Textilias veglias sco factur economic

L'Africa vala da vegl ennà sco pajais d'export classic per vestgadira veglia. E già adina s'annunzian vuschs criticas che din che noss exports bunmartgads dal vest ruineschian la modesta economia da textilias africana. In studi da l'Academia svizra per svilup (SAD) da Soloturn, incumbenzà il 1997 da Texaid, demussa ch'i na dat nagina relaziun causala tranter l'import da las textilias duvradas ed il svilup da l'industria locala da textilias e vestgadira en Ghana e Tunesia, ils dus pajais africans intercurrids. Anzi: L'elavuraziun ulteriura ed il commerzi cun textilias duvradas èn in sectur economic essenzial che garantescha in'existenza a passa 100 000 persunas en ils dus pajais. En la provinza Bergamo situada al Nord da l'Italia è la regiun enturn Prato sa specialisada sin la reutilisaziun da textilias veglias betg zavradas. E dapi l'avertura vers l'Europa da l'ost è la zavrada da vestgadira duvrada – in'occupaziun che pretenda blera lavur – ina branscha economica impurtanta en quests stadis.

Satg da rimnada versus container da rimnada

Il satg da rimnada alv cotschen da Texaid arriva duas giadas ad onn en tut las chassas svizas. Anc adina rimnan en blers

lieus las uniuns da samaritans e las famiglias da Kolping ils satgs plains ed als chargin en vaguns da la viafier. Per lur agid prezios obtegnan ellas ina part dal retgav da questas rimnadas. Dapi ch'è vegnì piazzà l'onn 1993 l'emprim container da Texaid a Bülach en il chantun da Turitg, stattan oz var 3200 containers da rimnada alv cotschens sin piazzas da dimessa e da recicladi publicas ed en ulteriurs lieus bain frequentads. La pussaivladad da pudair dismetter durant tut l'onn textilias vegn adina pli populara; già 80 pertschient da la massa rimnada en total deriva dals containers. Per mantegnair e svidar regularmain ils containers è mintga di en viadi in team da logistica da 30 persunas, equipà cun ils sistems da direcziun ils pli moderns.

La pli moderna ovra da zavrada dal mund

Oz rimna Texaid mintg'onn passa 20 000 tonnas vestgadira, chalzers e textilias dal tegnaichasa. Già dapi daditg na tanschevan las capacitads da l'ovra da zavrada a Schattdorf/UR e dal pitschen indriz da zavrada turitgais, en funcziun dapi il 1999, betg pli per elavurar questa dimensiun da textilias. En consequenza stueva adina dapli rauba betg zavrada vegnir vendida a manaschis a l'exteriur. Dapi il favrer 2008 datti perquai a Schattdorf il pli modern indriz da zavrada dal mund: Plazs da lavur ergonomics, ina classificaziun da mintga singula textilia che po vegnir dirigida cun la vusch ed ina via da zavrada survegliada dal computer. 50 collavuraturas e collavurators zavravan bundant dus terzs da tut la rauba rimnada. L'effizienz augmentada da la nova ovra als garantescha piazzas da lavur preziasas.

Las societads affiliadas a Texaid

«L'elavuraziun da textilias duvradas prentenda oz e probablmain er anc numerus onns blera lavur a maun ch'è colliada cun auts custs da persunal e d'investiziun», di Martin Böschen, il biadi dal confondatur da l'ovra da zavrada, Heinz Knecht, e directur da la Texaid Textilverwertungs-AG. «Perquai sa concentreschan noss concurrents sulettamain sin il commerzi cun textilias veglias.» Tenor Martin Böschen ha Texaid ina responsabladad sociala speziala: Generar la meglra plivalur pussaivla cun reutilisar a moda optimala materias primas preziasas, ed a medem temp crear e garantir piazzas da

lavor. Dal reminent fan part dal manaschi da zavrada Texaid las ovras d'agid sco acziunarias che tegnan la mesadad da las aczias e che s'engaschan era fitg ferm sin il plaun operativ. Var in terz da la rauba rimnada surpasa la capaciad da zavràr da Schattdorf e Turitg. Empè da vender la gronda part da la vestgadira betg zavrada ad interpresas da concurrenza a l'exteriur furnescha Texaid ella dapi il 2005 a sia societad affiliada Swisstex a Sofia en Bulgaria. Grazia al lieu economicamain favuraivel po quella lavurar a moda zunt cumpetitiva. Sper las atgnas butias da segund maun proveda l'ovra da zavrada er il commerzi en detagl ed il commerzi a l'engrossa indigen, ed esporta ina part da la rauba. 70 collavuraturas e collavurators zunt motivads zavravan mintg'onn radund 3000 tonnas textilias rimnadas da Texaid. Il cussegl d'administraziun da Texaid ha approvà la construziun d'ina nova ovra da zavrada da Swisstex a Sofia; il volumen d'investiziun munta a trais milliuns francs. Sco già menziunà ha surpiglià la Algotex en l'Ungaria il 2008 la produenziun da sdratschs da nettegiar industrials. Per pudair producir quels taglian 35 emploiad ed emploiad mintg'onn 2000 tonnas textilias en tocs. L'interpresa gestiuada a moda exemplarica e moderna è medemamain ina filiala da Texaid. I sa chapescha da sasez che tut las collavuraturas e tut ils collavurators da Swisstex e dad Algotex èn emploiad a cundiziuns fairas che surpassan en omadus pajais las cundiziuns determinadas en la lescha da lavur e la lescha per fatsgs socials vertenta.

90 pertschient per las ovras d'agid

Sch'ins explaina ils satgs ed ils containers da rimnada da Texaid cun vestgadira isada n'han ins betg mo la garanzia d'avair tschernì la meglra via per reciclar textilias da qualitad, a medem temp fan ins indirectamain ina donaziun finanziala a las cassas da las ovras d'agid, d'uniuns da samaritans, da famiglias da Kolping e d'organisaziuns da giuvenils. 90 pertschient dal retgav net (sunter avair tratg giu tut ils custs da gestiun), vegnan sbursads a questas instituziuns. En tut ha quel muntà en ils 30 onns da Texaid a bundant 150 milliuns francs. Quests daners èn medemamain vegnids impundids per intents umanitaras. Nossa vestgadira veglia en ils satgs ed ils containers da Texaid va pia anc adina a favor d'in bun intent, mo a moda in pau pli moderna.

En l'ovra da zavrada da Texaid vegn la rauba manada davent dal vagun da la viafier sin la tschinta da transport... e directamain tar las zavradas che classifitgeschan mintgato ed al tramettan vinavant cun in cumond da vusch.

Ina solida bilinguitad per uffants

Cusseglis per geniturs d'uffants che creschan si cun duas linguas

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

■ **Dus Talians ch'èn creschids si en Svizra han scrit il cudesch «Mehrsprachige Kinder». Igl è in interessant cudesch – era per famiglias rumantsch-tudestgas.** La pli impurtanta regla per l'educaziun bilingua è: La medema persuna discorra adina la medema lingua cun l'uffant. Ina mamma na dastga betg discorrer rumantsch ed anc tudestg cun ses pop u sia poppa. Quai dat battibugls ch'impedeschan in saun e normal svilup dal linguatg. La mamma duai adina discorrer, sch'ella sa drizza a l'uffant, la medema lingua. Ma cun autras persunas po la mamma senz'auter discorrer auters linguatgs, era sche l'uffant è preschent. Quai na disturba betg.

La regla vala era per il bab. Era el sto restar tar sia lingua da communicaziun, sch'igl è in'otra che quella da la mamma. In uffant attribuescha lura mintgamai al bab ina lingua ed a la mamma l'otra. Sin quella moda emprenda l'uffant duas linguas enina. Forsa vegn pli tard anc ina terza vieters, sch'ils geniturs discorran betg la lingua dal return.

Dal Peru e dad Israel

I dat differentas «biografias linguistics». Quai mussan ils auturs *Claudio Nodari e Raffaele De Rosa* en «Mehrsprachige Kinder». Els raquintan da famiglias talianas, israelas, peruanas etc. Per in lectur u ina lectura che viva sez

Bruno Duff da Mustér viva ad Uznach. Ses uffants Dario e Silvio èn sco il bab gia campiuns dad ir cun velo. Els discorran era gugent la lingua dal bab.

FOTO C. CADRUVI

en ina situaziun bilingua èn ils raquints spannegiants. Ins po cumparegliar co che autras famiglias damognan la situaziun. Ins vesa co che auters promovon l'atgna cultura en in ambient ester. Ins po emprender da sbagls dals auters. A la fin dat il cudesch tips pratics per promover ina solida bilinguitad. Perquai n'èsi gnanc uschè fallà da leger l'emprim ils ultims chapitels. La teoria en ils emprims chapitels è tgunsch chapavla.

La lingua emoziunala

«Ponderai gia avant la naschientscha da voss uffant, tge lingua che vus sco bab u mamma lais discorrer cun voss uffant», scrivon ils auturs. Fitg impurtanta saja la lingua emoziunala. Ina persuna na possia betg simplamain discorrer englais u tudestg cun ses uffant, perquai che quai fiss economicamain pli practic. Ins stoppia resguardar la lingua emoziunala (Beziehungssprache). Englais emprendian ils uffants ozendi tuttina en scola.

Ina lingua comunabla saja dapli che be in med da communicaziun: «Per regola èsi uschia ch'i s'establescha en ina relaziun d'amur ina lingua.» Quella na po betg pli – u sulet en cas excepziunals – vegnir barrada ora. Els Rumantschs pon p. ex. far il test e discorrer ina giada in'ura tudestg cun insatgi ch'els enconuschan uschiglio per rumantsch. Pil solit daventa quai ina situaziun curiosa ed ins na tegna betg ora in'entir'ura. «Tgi che discorra gugent ina lingua, passenta en quella lingua empernaivlas situaziuns ed empernaivlas relaziuns cun auters carstgauns.» Perquai saja la valur emoziunala d'ina lingua in impurtant argument, sch'in bab u ina mamma decidian tge lingua ch'els discorran cun il novnaschi.

La lingua dal bab

In bab sa fatschenta per il solit pli paucas uras cun l'uffant. Tuttina po il bab dar vivanant sia lingua. Impurtant è ch'il bab nizzegia bain il temp che stat a disposiziun. Sch'el sesa cun ses uffant be avant la televisiun, n'emprenda lezz nagut. In bab po dentant leger avant pitschnas istorgias, guardar cudeschs u chantar cun l'uffant.

Ma i va era senza cudeschs: Sch'il bab gioga gugent ballape cun ses pitschen u raquinta da sia uffanza, surpandan ils uffants era il linguatg. Impurtant è che tut quai succeda en in'atmosfera empernaivla.

Uffants che na san betg la lingua dal bab, sa lamentan savens cura ch'els èn pli vegls. Ina part da lur identitad manca. «Igl è meglier da be chapir la lingua dal bab che da n'avair insomma nagina relaziun cun ella», dian ils auturs.

Savida passiva

«Na sfurzai mai in uffant da discorrer ina lingua», manegian ils auturs. Sch'in uffant

na vul betg discorrer ina lingua, duain ils geniturs tuttina mantegnair il princip «la medema persuna discorra adina la medema lingua». L'uffant chapescha lura ils geniturs, ma el respunda en la segunda lingua, quella da la scola u da l'ambient. Uschia sa sviluppa ina savida passiva. L'uffant po pli tard activar la lingua passiva, sch'el vul. Uffants emblidan era linguas. Quei succeda p. ex. sch'in uffant perda il bab che discorriva in'otra lingua. La lingua na vegn dentant betg stizzada en il tscharvè. La savida sa mantegna e dorma, ma ella n'è betg disponibla. Entras hipnosas pon linguas da l'uffanza vegnir activadas tar persunas creschidas. Quellas persunas discorran dentant «da pop» durant la hipnosa.

Nodari / De Rosa: «Mehrsprachige Kinder». Chasa editura Haupt. 130 paginas. Prets: 29.90 francs. Berna 2003.

Expressiuns tecnicas

Il cudesch dovra suandantas expressiuns per differenziar il status u la muntada ch'ina lingua ha per in uffant:

Emprima lingua (Erstsprache): L'emprima lingua è quella che l'uffant auda dapi da sia naschientscha. In uffant po esser confruntà cun duas emprimas linguas, sch'els geniturs discorran differentas linguas. Lura emprenda l'uffant duas linguas enina. El è biling.

Segunda lingua (Zweitsprache): La segunda lingua emprenda in uffant suenter ch'el discorra gia l'emprima lingua. La segunda lingua acquista el sin via u en scoletta. Igl è la lingua da ses ambient. Era quai fiss ina uffanza bilingua.

Lingua estra (Fremdsprache): La lingua estra emprenda ina persuna en scola u durant in curs. Era sch'insatgi emprenda a moda quasi perfetta ina lingua estra, n'è el anc betg biling, sch'el na dovra betg regularmain il linguatg.

Lingua ferma e lingua flailva: Els auturs differenzieschan tranter la lingua ferma e quella pli flailva. Pil solit è l'emprima lingua la lingua ferma tar uffants pli pitschens. En scola sa sviluppescha la segunda lingua pli fitg e daventa la ferma.

Ils auturs da «Mehrsprachige Kinder» fan ina differenza tranter acquistar ed emprender ina lingua. Uffants pitschens «acquistan» ina lingua a moda natirala. Las linguas estras «emprendan» ins sapientiv. Ins exercitescha plets ed emprova dad interiorisar reglas dal linguatg.

Parallelas e differenzas tar famiglias rumantsch-tudestgas

L'englais vegn adurà. In uffant che discorra englais vegn ozendi admirà. In uffant da l'Armenia che discorra trais linguas – numnadamain russ, armen e georgian – lez na chatta dentant strusch admiraziun, sch'el vegn en Svizra. El sto emprender uschè svelto sco pussaivel la lingua indigena senza ch'ins mussia blera chapientscha per sia situaziun, stà scrit en «Mehrsprachige Kinder».

Mintga lingua ha sia reputaziun. Da discorrer cun l'uffant ina lingua d'auto reputaziun è pli simpel che da dar enavant ina lingua da bassa reputaziun. En quest connex pon ins far ponderaziuns pervi dal rumantsch: Pli baud era il rumantsch ina lingua pauc amada. Gist a Cuira discorrevan perquai blers geniturs betg rumantsch cun ils uffants. Oz è quai sa meglierà. Ma la situaziun cun il «image» rumantsch n'è anc adina betg optimala.

Ils fragliuns

In fenomen ch'ins observa savens en

famiglias rumantschas che vivan ordaifer l'intschess rumantsch è: Els fragliuns vegls discorran bain rumantsch. Els fragliuns pli giuvens chapeschan be pli la lingua e na discorran betg pli rumantsch. La raschun: Els fragliuns vegls emprendan la lingua direct dals geniturs. Suenenter van els a scoletta ed a scola ed il tudestg daventa pli ferm. Cun ils fragliuns pitschens discorran ils gronds tudestg. Ed ils pitschens imiteschan pli gugent la sora gronda u il frar grond che da surpigliar insatg dals creschids. Sumeigliants fenomen descrivan Claudio Nodari e Raffaele De Rosa era tar famiglias talianas.

Stgarsa infrastruttura rumantscha

Ils cussegls ch'els auturs dattan na funcziuneschan tuppamain betg adina tar uffants cun ina bilinguitad rumantscha. Nodari e De Rosa proponan da guardar in film en omaduas linguas cun ils uffants. Ma i na

dat gnanca films rumantschs per uffants, nundir films che stessan a disposiziun en tudestg ed anc en rumantsch. Era gieu da computer rumantschs na pon ins betg porscher als uffants che creschan si biling.

L'infrastruttura rumantscha è stgarsa. I manca cudeschs, cassetas e cd's per uffants rumantschs. Questa mancanza è sa chapescha era in handicap en l'educaziun bilingua.

Ma auters cussegls ch'els auturs dattan funcziuneschan per cletg era senza infrastruttura. I saja p. ex. impurtant dad ir en vacanzas en lieus nua ch'i vegn discorrì l'emprima lingua, pia tar il non e la nonna en l'Engiadina u tar il tat e la tatta en Surselva u tar il barba u l'onda en Surmir. Ins po chantar chanzuns, mussar pitschens versets e far notizias rumantschas sco p. ex. «Sun ida a far cumissions, turn a las 17.00. In bitsch, tia mamma». Il cudesch porscha bleras simplas propostas en questa direcziun.

Da la fundaziun a las sfidas da la globalisaziun

Istorgia, organisaziun e finamiras da l'Organisaziun da las Naziuns unidas

■ **L'Organisaziun da las Naziuns unidas (ONU)** è vegnida fundada l'onn 1945 a San Francisco cun la finamira d'impedir en il futur catastrofes umanitaras sco quellas chaschunadas tras las guerras mundialas. En il fratemp è l'ONU sa sviluppada ad in'unioni intergovernamentala da stadis cun incumbensas multifaras da la quala bunamain tut ils pajais dal mund fan part.

Las Naziuns unidas n'èn betg in stadi mundial, mabain in forum – per uschè da dir la «piazza cadruvi» dal mund – nua che quasi tut ils stadis dal mund sa scuntan per tshertgar soluziuns per ils gronds problems da l'umanità. L'ONU gida ad evitar conflicts cun pussibilità contacts, cun promover la collavuraziun e cun dar sustegn. Trais quarts da ses meds finanzials impunda ella per problems economics e socials. Er il dretg dals pievels vegn oz sviluppà quasi exclusivamain en las Naziuns unidas.

En cas da conflict stat l'ONU a disposiziun sco mediatrice. Per quest intent dispona ella d'in apparat permanent. Ella porscha era truppas per la pasch – la schuldada cun la chapellina blava – per sparter las partidas da conflict.

Daco ch'i dat las Naziuns unidas

Milliuns da morts e blessads sin champs da battaglia ed en citads bombardadas sco er in dumber d'assassinads e deportads en champs da concentraziun e prashunia anc nunenconuscent: quai è stà la bilantscha provisorica suenter dus onns da guerra mundiala. Questa narrazione ha stui avair ina fin, uschè prest sco pussaivel e sche pussaivel per adina!

Quai è stà l'opiniun unanima dals 26 stadis che sa numnavan per l'emprima giada Naziuns unidas e ch'han sutscrit la Declaraziun da Washington dal schaner 1942. Uschia han els garantì da sustegnair in l'auter cunter la Germania, l'Italia ed il Giapun – pia encunter ils responsabls per la guerra mundiala ch'era gist londervi a furiar.

Quai che la Societad da las naziuns, fundada suenter la catastrofa da l'Emprima Guerra mundiala a Geneva n'aveva betg cuntanschi, dueva reussir cun ina nova emprova suenter che las armas han taschi: mantegnair la pasch mundiala restabilida e la segirezza internaziunala. Quai è lura er la gronda sfida da l'ONU. Cun ils pleds: «Nus, ils pievels da las Naziuns unidas, fermamain decidids da preservar las generaziuns vegnintas da la giaschla da la guerra ch'ha purtà duas giadas durant nossa vita nunditga disgrazia sur l'umanità», cumenza la Charta da l'ONU, pia la constituziun da la comunitad mundiala. Ella è vegnida sutscritta da 51 commembers ed è entrata en vigur l'october 1945.

Las finamiras da las Naziuns unidas

formuladas en la Charta sa laschan resummar suandantamain: mantegnair la pasch mundiala e la segirezza entras mesiras comunablas, schliar conflicts tranter stadis, promover las relaziuns amicablas tranter las naziuns entras collavuraziun economica, sociala, culturala ed umanitara, gidar a resguardar ils dretgs umans e las libertads fundamentalas sco er esser in lieu nua che las singulas stentas per cuntanscher las finamiras comunablas sa laschan coordinar ina cun l'autra.

Svilup da l'ONU

Cura ch'il Norvegais Trygve Lie è entrà en ses uffizi il 1946 sco emprim secretari general da l'ONU cumpigliavan las Naziuns unidas praticamain be las naziuns victoras da la Segunda Guerra mundiala e lur alliads. A l'entschatta n'eran quellas betg prontas da prender si ils stadis ch'eran restads neutrals durant la guerra mundiala.

Gia suenter la fin da la guerra hai dà opposiziun tranter las duas pussanzas grondas, l'USA e l'Unioni sovietica e lur alianzas militaras, la Nato ed il Patg da Warschau. Perquai che tuttas duas varts remevan che lur posiziun vegnia flaiventada bloccavan els vicendaivlamain l'adesiun da novs commembers da l'ONU.

La situaziun da pari è ida a fin amez ils onns tschuncanta pervia da la fin da la colonisaziun. Quella ha chaschunà l'indipendenza da passa tschient stadis che pretendevan uss lur sedia en las Naziuns unidas. Cun quai è sa midada la vista da l'ONU, ella è vegnida pli universal.

Ses represchentants superiors – ils secretaris generals – en vegnids successivamain da tut ils continents grondas: sin il segund secretari general, il Svedais Dag Hammarskjöld, è suandà U Thant da Burma, e suenter l'Austriac Kurt Waldheim hai tutgà l'emprim a Javier Pérez de Cuéllar dal Peru, alura a l'Egipzian Boutros Boutros-Ghali e silsuent a Kofi Annan da Ghana. Dapi il 2007 è Ban Ki-moon da la Corea dal Sid en uffizi sco secretari general da l'ONU.

Er il punct central da la lavur politica è sa spustà cun il temp: perquai ch'il Cussegl da segirezza era savens bloccà entras ils vetos da las pussanzas grondas, è l'Assamblea generala daventada pli impurtanta. La reorganisaziun da l'economia mundiala è daventada il tema principal da lur debattas ed ils problems dals pajais en svilup marcavan adina pli ferm la lavur da las differentas instituziuns e da las organisaziuns specializadas.

Ils organs da las Naziuns unidas

Ils sis organs principals da l'ONU en: **L'Assamblea generala:** Ella furma l'organ politic central da l'ONU. Ella fixescha las finamiras, s'exprima davart schabetgs, relascha las directives per ils organs spezial e per ils programs, nominescha il secretari general, fixescha las quotas da la contribuziun ed approvescha il budget da l'ONU. Ella sa raduna annualmain;

Sedia principala da l'ONU a New York.

FOTO C. E. STAHNKE/PIXELO

mintga stadi commember posseda ina vusch.

Il Cussegl da segirezza: El è cumpeten per mantegnair la pasch mundiala e la segirezza internaziunala e po decider liantamain las sancziuns sco er l'intervenziun da las truppas da pasch. El sa cumpona da las tschintg naziuns victoras da la Segunda Guerra mundiala sco commembras permanentas sco er da diesch stadis sco commembers alternants; quels vegnan elegids da l'Assamblea generala per mintgamai dus onns.

Il Cussegl economic e social: El sa cumpona da 54 commembers elegids da l'Assamblea generala ed è cumpeten per tut ils temas betg primarmain politics u da segirezza, numnadamain per dumondas economicas, socialas, culturalas, da sanadad, umanitaras e dals dretgs umans.

Il Cussegl per l'administraziun fiduziara: Suenter la Segunda Guerra mundiala ha el administrà e sustegnì differents territoris sin lur via vers l'indipendenza. Conform a quai ha el oz ina pitschna muntada.

La Curt internaziunala da giustizia: L'organ da la giurisprudenzia principala da l'ONU cun la sedia a Den Haag. Ses 15 derschaders vegnan elegids da l'Assamblea generala e dal Cussegl da segirezza per mintgamai nov onns.

Il Secretariat: Organ da stab da l'Assamblea generala e grazia a la posiziun considerabla dal secretari general d'impurtanta muntada en il sistem da l'ONU. Ultra da quests organs principals ha l'ONU stgaffi ina retscha d'instituziuns per prender a maun las lavurs ch'èn da schliar: paupradad, fom, epidemias, violenza, discriminaziun, analfabetissem, grevezzas per l'ambient ed auter. Actualmain prestan dapli che trais dunsainas d'organs accessorics, da programs spezial e d'organisaziuns specializadas la lavur principala da l'ONU. Exempels: Unicef (Ovra d'agid per uffants da las Naziuns unidas), WHO (Organisaziun mundiala da la sanadad), Unesco (Organisaziun da las Naziuns unidas per educaziun, scienza e cultura), IAEA (Agentura internaziunala da l'energia atomara), UNHCR (Autcumissariat da las Naziuns unidas per ils fugitivs).

La rolla centrala da l'ONU per il mantegniment da la pasch

Dapi l'entschatta han las Naziuns unidas declerà il mantegniment da la pasch mundiala sco finamira principala. Il 1949 è l'ONU stada confruntada per l'emprima giada cun ses pensum ch'ella pretendia d'ella sezza: ella ha tramess osservaders dal militar a Palestina per survegliar l'armistizi tranter l'Israel e ses vischins arabs Ed en il rom dal conflict tranter l'India ed il Pakistan ha ella tramess il 1949 ina gruppa d'observaders militars cun la medema obligaziun a Kashmir.

Ma quests exempels n'èn betg daven-

tads la regla durant ils proxims onns: l'opposiziun tranter ils blocs ideologics impediva fitg savens l'ONU d'intervegnir. Il Cussegl da segirezza era adina puspè bloccà tras l'opposiziun d'ina u l'autra pussanza gronda: quellas han prendi en tut 282 giadas il veto enfin il 1990 – en media pia mintga dus mais ina giada.

Pir la fin dal conflict tranter ost e vest ha purtà ina vieuta marcanta. Il dumber dals vetos è sa sbassà ad in per onn e viceversa en las operaziuns per il mantegniment da la pasch s'augmentadas considerablaimain.

La nova abilitad d'agir da l'ONU sa mussa medemamain en sias plenipotenze d'utilisar ils meds militars, sco per exempel encunter l'Irak suenter l'attatga encunter il Kuwait u – malgrà tschertas sconfittas – per proteger l'agid umanitar en la Bosnia-Erzegovina.

La detensiun suenter la Guerra freida ha er manà a la fin da la concorrenza d'armament da quarant'onns. La Russia e l'USA han reduci lur possess d'armas atomicas en gronda dimensiun, armas da destrucziun massiva en vegnidas bandegiadas en tut il mund e minas cunter persunas en scumandadas.

Er en il sector nummilitar han las Naziuns unidas augmentà considerablaimain lur activitads: dapi ils onns novanta han ellas ordinà in grond dumber da sancziuns economicas – da mesiras singulas fin tar embargos extendids. Avant èsi stà be dus – numnadamain encunter la Rodesia e l'Africa dal Sid che vegnivan guvernads da lez temp da lur minoritads alvas.

Las sfidas da l'ONU en vista a la globalisaziun

La crudada dal mir da Berlin l'onn 1989 è stà il punct culminant simbolic d'in svilup istoric bunamain precipità: da la svelta liberaziun dal communissem sco ideologia dominante en l'Europa Orientala ed en ulteriurs regions dal mund. Quai è er stà l'entschatta da la fin da la Guerra freida. La detensiun ch'è suandada ha midà fundamentamain las relaziuns internaziunals. Sin la confruntaziun dals blocs è suandada la fasa da la globalisaziun che cuzzà anc adina.

Global vul dir nagut auter che «cumpigliond l'entir mund». Quest process enserra tant svilupps positivs (p.ex. il barat da bains e servetschs) sco negativs (p.ex. terrorissem u destrucziun da l'ambient). Ma la globalisaziun ha era lieu en las restas: la persvasiun che tut stettia en connex cun tut s'augmenta sin l'entir mund. Cun l'aboliziun dals blocs ideologics èn a medem temp daventads pli objectiv ed extendids ils disputs en la radunanza plenara da las Naziuns unidas. La cuntradiziun nord-sid n'è bain betg sparida, las discussiuns davart il barat economic e la politica da svilup dentant en marcads oz pli pauc da tenutas da confruntaziun.

La tenutas ha pussibilità ina retscha da conferenzas grondas ch'han fatg dis-

curren sur da temas d'interess general: per exempel ils dretgs umans, en spezial ils dretgs dals uffants e da las dunnas, l'augment da la populaziun ed il svilup social, la situaziun dal nutriment sco er da l'ambient.

Questas conferenzas èn stadadas segnadas da ponderaziuns cumplexivas davart ils problems tractads e da la participaziun d'organisaziuns nungovernamentals. Igl è numnadamain sa mussà adina pli cler che la gronda part dals pensums na sa lascha betg schliar sulettamain cun mesiras individualas e cun intervencziuns dal stadi. Er regulaziuns sur ils cunfins na tanschan betg: i dovra supplementarmain la savida e l'engaschi da numerusas autras parts da la societad.

La paupradad e la surexplotaziun da las basas da viver en ils pajais en svilup, l'exploitaziun da rapina vi da la natira ed il sfralattim entras las naziuns industrializadas – che quests fenomen stattan en connex in cun l'auter è pir vegni conscient plaun a plaun a la publicitad mundiala. Il pli tard dapi la Conferenza da Rio il 1992 è la colliaziun da l'ecologia cun il svilup in tema permanent sin champ internaziunala.

En quest ed en ulteriurs inscunter èn ils commembers da l'ONU s'accordads per l'emprima giada sin cunvegns giuridicamain liantas davart la varietad biologica e davart la midada dal clima. Sco instrument per cuntanscher las finamiras fixadas è vegni statui il princip da la persistenza: progress e svilup economic na dastgan betg ir sin donn e cust da las generaziuns vegnintas.

Ils intents ed ils pensums ch'èn vegnids tractads en las differentas conferenzas mundialas èn resumads en l'«Agenda per il svilup» dal 1997; ils cuntegns essenzialis da quella sa cloman: 1. La pasch è la cundiziun per il svilup – e viceversa: senza svilup è periclitada la pasch. 2. Il svilup economic, la justia sociala e l'utilisaziun plain quità da l'ambient tutgan stregamain ensem e rinforzan in l'auter. 3. La democrazia ed ils dretgs umans furman la basa politica per il svilup da las naziuns.

Mesirà vi da l'entrada per chau u vi dal grad da l'alfabetisaziun en il progress cuntanschids en ils pajais en svilup remartgabels. La cuminanza internaziunala ha cuntanschi bier durant ils ultims decennis; ma anc bier dapli resta da far en il 21avel tschientaner, perquai che la sanadad, la lavur ed il bainstar sin il mund èn anc adina repartids a moda fitg ineguala.

La preschentaziun:

Dossier «Organisaziun da las Naziuns unidas».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=466
www.chatta.ch

Chapellinas blavas da las Naziuns unidas sa preparan en il Chile per lur proxim servetsch.

FOTO PD

Sport d'enviern en il Grischun

In der aktuellen Ausgabe wollen wir uns ein wenig mit der Geschichte und der Entwicklung des Wintersports in Graubünden beschäftigen. Beim Zusammentragen dieser Seite, das naturgemäss viel früher stattfindet als die spätere Lektüre, weist allerdings kaum etwas auf den Winter hin. Kein Schnee, ausser in den höchsten Lagen, und angenehme Temperaturen. Vielleicht ist alles ganz anders, wenn Sie, liebe Leserin, lieber Leser, das neue Heft in Händen halten: eine Winterlandschaft wie sich für eine typische Wintersportregion gehört.

En l'ediziun actuala vulain nus ans fatschentar in zic cun l'istorgia ed il svilup dal sport d'enviern en il Grischun. Durant scriver questa pagina na ves'ins dentant anc nagut che pudess far endament la stagiun alva. Nagina naiv, exceptà las regiuns las pli autas, e temperaturas empernaivlas. Forsa è tut auter cura che Vus, chara lectura, char lectur, tegna is enta maun la nova Terra Grischuna: ina cuntrada d'enviern che descha ad ina tipica regiun da sport d'enviern.

Ina natira e cuntrada ch'eran anc avant 200 onns ostilas e strusch accessiblas furman oz la basa per in turissem da sport, da recreaziun e da sanadad prosperant. Surtut la meglieraziun da las vias e novas enconuschentschas davart l'effect curativ dal clima muntagnard e da las funtaunas mineralas han contribuì a moda cumplexsiva al svilup dal turissem modern en il Grischun.

Il svilup per propi ha pir cumenzà durant la segunda mesadad dal 19avel tschientaner. A l'entschatta è quai moviment ch'ins numna oz turissem stà limità a paucs mais da stad. Il turissem d'enviern ha profità plaunet da l'expansiun dal sport d'enviern. Lieus sco San Murezzan, Tavau ed Arosa èn stads ils precursurs. Numerus auters lieus han profità da la chaschun ed han empruvà lur fortuna en il sector dal turissem. Uschia ha il chantun Grischun giugà ina rolla impurtanta gia a l'entschatta dal 20avel tschientaner e pudì conservar il maletg da la «Ferienecke der Schweiz» fin oz.

Gia avant pli che tschient onns èn ils emprims giasts d'enviern vegnids en las muntognas grischunas per passentar lur vacanzas. En quest connex ston ins menziunar Johannes Badrutt, hotelier a San Murezzan ed ina spezia da pionier dal turissem. In bellezza di d'atun da l'onn 1864 seseva el ensemen cun in pèr giasts englais che na survegnivan strusch avunda dal panorama fascinant da la cuntrada engiadinaisa. L'hotelier manegiava dentant mo ch'il cun-contrast tranter sulegl e tschiel blau saja l'enviern anc blier pli bel che la stad. Ils giasts na cartevan betg quai. Badrutt als propona pia ina scumessa: sch'els turnian puspè l'enviern, possian els alloschar gratuitamain tar el mintga di da bell'aura. Enturn la mesadad da december èn ils giasts da l'Engal-terra pia danovamain sa rendids en l'Engiadina ed han stuì constatar che l'enviern tegneva quai che Badrutt aveva empermess. Grazia a la bell'aura han ils Englais pudì star trais mais gratuitamain tar l'hotelier. Malgrà che lez aveva pers sia scumessa èsi reussì ad el da carmalar novs giasts betg mo en l'Engiadina, ma en l'entir chantun Grischun. L'enviern era daventà ina stagiun da vacanzas!

Scursalar e patinar eran las emprimas activitads sportivas da lezzas uras. Ma prest è vegnì introducì il curling, in sport oriund da la Scozia, e da la Norvegia èn ils em-

ostil	feindlich
strusch	kaum
meglieraziun	Verbesserung
effectiv curativ	Heilwirkung
muntagnard	gebirgig
cuplessiv	umfassend
svilup	Entwicklung
precursur	Vorreiter
sulegl	Sonne
tschiel	Himmel
passentar	verbringen
scumessa	Wette
sa render	sich begeben
Engal-terra	England
malgrà	obwohl
carmalar	locken
stagiun	Saison, Jahreszeit
scursalar	schlitteln
patinar	Schlittschuh laufen
oriund	ursprünglich
Scozia	Scotland
Norvegia	Norwegen
sigliera	(Ski-)Sprungschanze

FOTO: SWISS-IMAGE/ANDY METTLER

Maraton da skis d'Engiadina: la «serp» passa Segl.

prims skis vegnids en nossas regiuns. Siglieras e vials da bob èn vegnids construids. Attracziuns per in turissem naziunal ed internaziunal eran pia tuttenina avant mauns en las muntognas grischunas ed han fatg or da questa regiun ina da las pli veglias destinaziuns da sport d'enviern en l'Europa.

L'onn 1880 ha gi lieu a San Murezzan l'emprima partida da curling sin il continent europeic. Trais onns pli tard è vegnida organisada l'emprima cursa da scarso-la internaziunala da Tavau a Claustra. Il 1884 è vegnì construi il «Cresta-Run» a San Murezzan, l'emprim vial da scarsola artificzial en il mund. Il 1890 han giasts englais a Tavau, Arosa e San Murezzan giugà per passatemp l'emprim hockey sin glatsch. Quellas persunas èn stadas las precursuras dals clubs da hockey sin glatsch tradiziunals che han durant l'in u l'auter temp dominà ed influenzà quest

vial da bob	Bobbahn
scarsola	Schlitten
Tavau	Davos
Claustra	Klosters
artificzial	künstlich
passatemp	Zeitvertreib
glatsch	Eis
influenzar	beeinflussen
ippodrom	Pferdereennbahn
patinera natirala	Natureisbahn
dar perditga	zeugen
implant	Anlage
ventrigl	Wade
stgadar	aufwärmen
stender	dehnen
cristiania	Stemmboogen
menziun	Erwähnung
storta	Schwung, Kurve
privar	entziehen
runal	Skilift
campiunadi mundial	Welmeisterschaft
currider	Läufer
passlung	Langlauf

sport dinamic en Svizra e fan quai per part anc oz. L'onn 1896 han sportists d'enviern englais fundà medemamain a San Murezzan l'emprim club da bob mundial. Ed il 1907 è vegnida preparada l'emprim ippodrom sin il Lai da San Murezzan schelà. Era la pli gronda patinera natirala en l'Europa sa chatta en il Grischun, numnadamain a Tavau. Numerus records mundials en cursas da patinas dattan perditga da la lunga tradiziun da quest implant.

L'emprima scola da skis da la Svizra è vegnida averta a Flem il 1930 dad in tschert Josef Dahinden. Davart lez ed in ulterior pionier dal moviment da sport da skis en Svizra san ins leger il suandant en l'*Istorgia Grischuna*: «Nov era l'instrucziun en gruppas. Dasperas ha Dahinden anc propagà ina nova tecnica. Gia alura vegnivan ils ventrigls stgaurads e stendids per savair far cun l'eleganza vulida las cristianias. Menziun speziala merita sper Dahinden ses ami Giovanni Testa a S. Murezzan, mort il 1996 cun 93 onns. Cunter la tecnica uffiziala da rotaziun propagava quel sias stortas natiralas ch'el numnava "schraubenlose Schwünge" L'Uniun svizra da skis ha privà domadus pioniers da tecnicas da skis per in tschert temp da la patenta!»

L'onn 1935 è vegnì mess en funcziun a Tavau l'emprim runal. Betg d'emblidar che San Murezzan ha gi l'onur d'organisar tant ils gieus olimpics d'enviern ils onns 1928 e 1948 sco era ils campiunadis mundials da ski ils onns 1974 e 2003. Ed in auter eveniment da sport d'enviern renumà è natiralmain il maraton da skis d'Engiadina che ha gi lieu l'emprima giada il 1969 cun 945 participantas e participants. Per la cursa dal 2006 han ils organisateurs stuì limitar il dumber a 1300 curridders da passlung.

Funtaunas: Istorgia Grischuna. Lia Rumantscha, Cuir 2003; www.engadin-skimarathon.ch; www.jail.ch

Adressa LR

Lia rumantscha
Via da la Plessur 47
7001 Cuir
telefon 081 258 32 22
fax 081 258 32 23
liarumantscha@rumantsch.ch

L'attracziun da Johanna Spyri

Per il 100avel di da la mort da la scriptura ils 7 da fanadur 1901

DA JOHANN ULRICH SCHLEGEL

■ **Senza dubi, Johanna Spyri ha construi cun sias istorgias da Heidi vi d'in maletg da la Svizra sco naginas autras personalitads da l'istorgia moderna. Ella sezza na vegn strusch ad avair s'imaginada che si'ovra profundamain interiurisada e fitg persunala fetschia tant effect anc tschient onns pli tard. Ella è, da tut las auturas ed auturs da la Svizra, quella che vegn legida il pli savens.** La commercialisaziun da las istorgias da Johanna Spyri che vegn fatga ozendi a moda bunamain excessiva, fan spezialmain en il turissem ed a l'exteriur in effect baud simpatic ed attractiv e baud er chichernus en moda disgustusa e be ora sin ils raps. Ma er ils excess sa basan sin in'ovra che ha ina substanza classica duraivla, surtut en la litteratura per giuvenils. Ins po discutir dals gusts da propaganda e commercialisaziun, ma il product sez è solid. E solidas èn sco ch'i para las istorgias da Heidi da Johanna Spyri, ma er las descripcziuns, nua che l'autura transmita cun success ina Svizra da respect e da gronda attractivitat en tut il mund.

Johanna Spyri è naschida ils 12 da zercladur 1827 a Hirzel en il district da Horgen, sco uffant d'in medi da champagne e d'ina figlia d'in plevon, la poetessa lirica Meta Heusser. En il ravugl da plirs fragliuns è ella ida là a scola, ha dentant absolvi s'enter a Turitg ed en la Svizra romanda anc in'ulteriura scola. A Turitg aveva ella emprendi d'enconuscher il giurist Bernhard Spyri. Els èn maridats il 1852. El è vegn elegi 1868 en l'aut uffizi da scrivant da la citad da Turitg, e la posiziun socialmain respectada da ses um ha avert er ad ella bainbaud las portas en differents circuls pli nobels.

Ella aveva contact cun C. F. Mayer. Ses temp litterarmain il pli fritgaivel ha la scriptura gi durant quell'epoca. Ils Spyris han gi in figl, en il qual els avevan grondas speranzas. Ma lura è quel vegn malsau ed è mort giuven, il 1884, da tuberculosa. Er il bab è mort anc il medem onn, per part segir er dal grond cordoli tras la perdita da ses unic figl. Johanna Spyri ha stuì bandunar l'abitaziun d'uffizi luxuriosa en la chasa municipala ed è ida a star a la via da la staziun, pli tard al Zeltweg.

Quant fitg ch'ils culps dal destin da l'onn 1884 l'han tutgada è grev da dir. Generalmain ha ella passentà ina vita quieta. Ins sa dentant da fasas en sia vita, nua ch'ella è vegnida turmentada da gronds dubis, da sentiments da culpa areguard la religiun e da temas. Da tut ils critichers che manegiavan mal cun ella, para dad esser stada s'atgna mamma la pli gronda adversaria. La poetessa lirica Meta Heusser, che naging nun enconuscha, na stimava zunt nagut las ovras litteraras da sia figlia ch'èn ussa enconuschentas en tut il mund. Geniturs pon tractar lur uffants a moda severa e malgista. Quai è natiralmain fitg negativ. E tuttina han magari gist tals uffants adina puspè spezialmain success en la vita. Savens malgategian il pli fitg gist ils uffants pupragnads. L'incumpetenza da l'educaziun e da la scola dad ozendi è in nusch exempel per quai. Probablmain vegn ins a far allusiun a quest fatg anc durant blers tschientaners cun snavur. Vitiers vegn che la gronda part da la giuventetgna d'ozendi è maldisada pervia da la bainstanza e maina en cumparegliaziun, dal puntg da vista psichic ed intellectual, ina paupra vita. Traglischer e splendor trumpeschan bain spert. L'auta procentuala da giuvenils cun disturbis psichics e spiertals, ch'èn surdumandads extremamain tant en il consumissem nunreflectà sco er en la mania da prestaziun per motivs puramain materials, ans dattan perditga da quest fatg.

Johanna Spyri, l'autura da Heidi.

KEYSTONE

Johanna Spyri na fascheva gugent lavurs da chasa, ella gieva gugent en viadi, sco ses collega scriptur Meyer, spezialmain en il sid.

Ina finamira preferida da ses viadis era er il Grischun. Regularmain visitava ella il Signuradi, la citadetta Maiavilla, nua che l'istorgia da Heidi cumenza, e Jenins, en la chasa Salis, nua ch'ella s'entupava cun sia amia Anna von Salis ch'ella enconuscheva da l'internat en la Svizra romanda.

Er s'enter l'onn decisiv 1884, s'enter la publicaziun dals cudeschs da Heidi, ha scrit l'autura anc passa 30 raquints fin la fin da sia vita, ils 7 da fanadur 1901.

Discrepanza tranter perscrutaziun e success da l'autura

Cuntrari a l'enorm success tar ils lecturs è Johanna Spyri e si'ovra vegnida renconuschida plitost pauc en la scienza litterara. Il success nuninterrut da ses cudeschs fa dentant puspè sorprendere il germanists, cunzunt quels a l'exteriur. En il Giapun s'occupan renumads germanists da l'autura. Anc pli interessanta vegn questa perscrutaziun, sch'ella s'occupa da l'aspect pedagogic. Cun ils cudeschs da Heidi è Johanna Spyri daventada ina da las pli renumadas scripturas da cudeschs per giuvenils da la Svizra. Heidi, Pederin chavrer, Clara ch'era schirada, il tat ed ils Sesemanns han cuntanschi ils pli davos chantuns dal mund e s'avanzeschan ad in avanzar. Ils cudeschs da l'enconuschenta scriptura èn vegnids translats en radund 50 linguatgs ed edids e derasads enfin oz en in'ediziun da var 50 milliuns exemplars. L'unda da las restampas cuntinuescha. La pli nova ediziun è cumparida l'onn passà. Gia il 1937 han ins fatg l'emprim film. Oz datti passa 12 films da Heidi e novas produccziuns sa sviluppeschan: il favrer da quest onn è stada la premiera dal nov film da Heidi a Berlin. Heidi è daventada ina marca svizra, en pajais ed a l'exteriur che sugerescha la natira ge-

nuina cun las vatgas e las muntognas e cun ses abitants innocents.

Daspera n'exista quest mund gnanc pli. Be la vischinanza a la vita e la natirolezza da las persunas preschentadas na pon er betg esser il motiv per il grond success.

Schlantsch da maletgs ideals

Per dir a moda sentimental: quest mund passà avra nischas protegidas. Ins po sco ch'i para viver pli tgunsch en quella. L'orientaziun a la vita ventiravla è pli facil. Questa facilitad dat schlantsch e speranza. I dat buns umans e nuschs. Sur tuts stat il bun Dieu che taidla las uraziuns e remunerescha bunas ovras.

En vista a talas simplificaziuns essan nus en il mund d'ozendi intellectualmain savens sceptics. Ma pli cumadaivel era el bain, quest mund da pli baud. Perquai avain nus tanta nostalgia dals temps passads, dals quals nus savain ch'i na vegnan betg pli enavos. Ma l'instinct ans di che là s'han avertas las nischas da la fortuna che ans mancan oz. Perquai gaudan oz regurdientschas romantic-culturalas dals uschenunads bels temps passads ina conjuntura enorma. Ina part essenziala da la cultura en mintga societad è ch'ella nun ha adina l'impressiun dad esser en tut ils regards la meglra.

Dentant gist l'uffant ed il giuvenil vivan fermamain dal schlantsch che ideals e bunas perspectivas per l'avegnir transmettan. Pir quest schlantsch als maina vinavant ed ora en la vita, er sche quella vesa ora magari tut auter.

In radi da ventira

Igl è stà resalvà a Johanna Spyri d'avair auglè questa sort da litteratura per giuvenils sin in stgalim anc mai cuntanschi. Ils auters scripturs da quel temp, sco August Corrodi u Otto Sutermeister han da dir bler pli pauc ed èn be pauc enconuschents.

Critichers da litteratura renconu-

schids, sco Josef Victor Widmann, han cumpareglià Johanna Spyri perquai gia baud perfin cun Gottfried Keller.

Ed uschia arrivain nus tar in ulteriur misteri da l'autura. I la reussescha da dar a ses cudeschs ina classicità ch'è buna dad intermediar situaziuns commuventas da la vita e models da viver autenticas tras tut las epocas e culturas.

L'uffant dal vitg da muntogna s'entaupa cun l'uffant da la citad. La rolla principala da la cumposiziun litterara ha survegni l'uffant svizzer en l'ambient cumprovà dapi tschientaners, en buna tradiziun ed unifurmitad calculabla. Uschia cuntanscha l'autura ina valita duraivla, gea perfin classica, perquai ch'ella surmunta irregularitads ed instabilitads da modas e trends momentans. En in mund instabil sco il noss dat ina tala stabilitad la quietezza dad in'insla en l'ocean burascus.

L'autura Spyri nun ans fa oz impressiun malgrà sias istorgias antiquadas, mabain gist pervi da sias istorgias antiquadas e grazia a quella. Er l'idealisaziun stravagada fa impressiun perquai ch'ella ans para tuttina sanadaivla en ina situaziun malsaua. Sche las relaziuns en la rait urbana da la citad gronda daventan cumplitgadas, procura l'uffant da muntogna gist cun sia simpladad per schliaziuns che impressiuneschan ils umans che na vegnan pli a frida cun lur scumbigls. Ils lioms e las amicizias tranter differentas regiuns, differentes pajais e differentas classas da la populaziun, tranter ritg e pover, surmuntan las differenzas cun sensibilitad, buntad, respect e simpatia. A moda nunpretensiusa, senza teorias e tendenzas descriva l'autura ils uffants che na vegnan betg chatschads sco scolars exemplars a l'ambiziun. Ils uffants da Johanna Spyri èn «fidavels, fermes, capavels, nizzaivels, servetschavels, buns da sa sacrificar e savens plain fantasia.» (Adolf Frey, 1914). Be gia questas qualitads, che ans paran oz bunamain musealas, perquai che nus na las avain betg, ans mussan tuttina in mund ch'i dat er anc. E quel brama l'uman dad oz.

Guardà da quest puntg da vista furman las istorgias da Johanna Spyri er la basa per l'olma, il cor ed il spiert dals creschids. L'amur ed il sguard positiv al avran ina sfessa per in radi da ventira en la tristezza da la vita. E naging na po excluder che la sfessa saja gronda avunda per laschar propi penetrar la cuntentezza. Questa speranza cuntogna in'impurtanta valur che fascinescha vivanant il mund.

Occurrenzas davart Johanna Spyri, stad 2001

Podium da film en il Studio 4 a Turitg:
Sonda, ils 2 da zercladur 2001, 18.30
Heidi: Emprima versiun da film sonor USA 1937 da l'istorgia da Heidi
Dumengia, ils 3 da zercladur 2001, 15.00
Heidi: Film svizzer da Heidi 1952. Anc adina il meglier film da Heidi tenor il «Lexikon des internationalen Films»
Dumengia, ils 10 da zercladur 2001, 14.30
Heidi e Pederin Svizra, dialect, 1955: Nauscha critica en Svizra, ma grond eco a l'exteriur
Dumengia, ils 17 da zercladur 2001, 15.00
Heidi in the Mountain, Film giapunais
Sonda, ils 23 da zercladur 2001, 16.30
Courage Mountain: Film USA 1990
Dumengia, ils 24 da zercladur 2001, 15.00
Heidi: Austria 1965
Exposiziuns en il chantun Turitg ed a Faveras Bogn (Bad Pfäfers)
Heidi: Mythos – Marke – Medienstar
Strauhof, Turitg
22 da matg – 5 d'avust 2001
tel.: 01 216 31 39
Johanna Spyri 1827 – 1901
Fundaziun Johanna Spyri
Zeltweg 11
8032 Turitg
22 da matg – 5 d'avust 2001
tel.: 01 261 90 44
L'ovra cumpletta da Johanna Spyri
Johanna Spyri - Museum Hirzel
22 da matg – 5 d'avust 2001
tel.: 01 729 95 66
Johanna Spyri: tuttas trais exposiziuns da Turitg 19 d'avust – 21 d'october 2001 a Faveras Bogn
tel.: 081 302 71 61

Il portugais, linguatg mundial

Ertavel d'in mez millenni colonial

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Cun las migraziuns dals davos decennis avansa ans adisads d'udir er il portugais. Sco linguatg principal da 3099 umans en Grischun tenor la dumbraziun da 2000 è'l la tschintg-avla vierva dal chantun, suenter las quatter naziunalas, ma avant tut tschellas estras, saja quai las balcanicas u la spagnola. Il portugais n'è betg be il linguatg da Portugal (10 milliuns olmas) ed ina lingua uffiziala da l'Uniun europeica; el è er in mez da comunicaziun internaziunal e schizunt mundial, uffizial en l'America (Brasilia cun 170 milliuns olmas), l'Africa (tschintg stadis cun in total da 32 milliuns olmas) e perfin l'Asia (Timor da l'ost cun 737 000 olmas). Co èsi vegnì adaquella?**

In'atgna vierva neolatina

Il portugais deriva dal latin discurrì en il Nordvest da la Peninsla iberica suenter la conquista romana (segund secul a. Cr.). Già enturn il 10avel tschientaner ha il neolatin discurrì en la regiun fatg atras midadas relevantas che l'han bullà a moda duravla. Ils suns inizials latins «pl-», «cl-» e «fl-» da blers plects populars, mantegnids enfin ad oz per rumantsch, han sa transfurmads per portugais en «tsch-» e lura «sch-», scrit «ch-» per «plaja», «plievgia», «clav», «clamar» e «flomma» din ins «chaga», «chuva», «chave», «chamar» e «chama». Pli-

navant è il «-l-» crudà tranter dus vocals latins; per «chandaila», «culur», «dulur», «evla» e «voluntad» din ins «candeia», «cor», «dor», «águia» e «vontade». Enturn l'11avel ed il 12avel tschientaner è lura crudà er il «-n-» tranter dus vocals latins; per «buna», «curuna», «glina» e «launa» din ins «boa», «coroa», «lua» e «lã» (pronunzià sco il pled franzos «lent»). Lezzas midadas pertutgevan be ils dialects dal Nord, pia il Portugal da quella giada, circa enfin a Coimbra; pli a sid, terra d'islam dapi l'otgavel tschientaner, discurriv'ins arab e dialects neolatins vaira differents. En tschient onns, tranter 1147 e 1249 ha il reginam da Portugal conquistà l'entir intschess cun Lisboa, chapitala dal pajais dapi 1255, enfin e cun l'Algarve. Il portugais ha lura sa derasà en l'entir pajais.

Enturn l'Africa vers las spezarias

En il 15avel tschientaner ed ils emprims decennis dal 16avel è il linguatg d'ina sdrima lada strusch 120 km, a l'ur dal continent, vegnì in mez da comunicaziun duvrà en ina gronda part dal mund. Ils Portugais han occupà e populà Madeira (1419–1420), las Insulas Açores («dals sprers», ca. 1430), las Insulas dal Cap verd (1441), S. Tumasch (ca. 1470) e fundà pliras basas commercialas sin la costa vest da l'Africa, tschertgond d'ir enturn lez continent per arrivar en l'India. Retg Gion II (1455–1495) sperava da chattar ina via directa tar las spezarias da l'Orient per rumper il mono-

pol mercantil da Vaniescha. Quai è reussì da Bavania 1487 al navigatur portugais Bartolomeu Dias (†1500) cun scuvrir in cap ch'el ha numnà «tormentoso» («burascus»); quest num ha retg Gion lura midà en «de Boa Esperança». Il successur da Gion, retg Emanuel «il ventiraivel» (1469–1521), ha tramess expediziuns militaras che han fundà in imperi portugais en l'India e pliras basas sin la costa ost da l'Africa. Da l'autra vart ha il reginam prendì possess 1500 da Brasilia. En paucs onns è'l pia vegnì ina pusanza coloniala.

Sut la Crusch dal sid

Durant ils tschientaners suandonts è la Brasilia, grazia al zucher ed als sclavs africans, vegnida la funtauna principala da la ritgezza portugaisa, entant ch'ils possess asiatics dal reginam vegnivan adina pli pitschens. 1822 è la Brasilia sa declarada independenta. Suenter ha il Portugal explorà ed annectà la retroterra da sias basas en l'Africa dal sid, stgaffind ils pajais da l'Angola e Moçambique. En la segunda mesadad dal 20avel tschientaner ha la dicitatura instituida d'António de Oliveira Salazar (1889–1970) fatg guerras colonialas encunter ils moviments africans da liberaziun. La revoluziun portugaisa da 1974 ha manà ina vieuta democratica; il reschim nov ha reconuschì il dretg da las provinzas «ultramarias» a l'indipendenza. Ils tschintg stadis africans naschids tenor quest dretg han mantegnì il portugais

sco lingua uffiziala, era quels nua ch'ils indigens discurren atgnas viervas sumegliantamain reconuschidas. En l'Asia possedeve il Portugal be pli il Timor da l'ost, a nord da l'Australia; la mesadad vest da l'insla fa part da l'Indonesia. Il dictatur indonesian Suharto ha conquistà ed occupà illegalmain il Timor da l'ost 1976. Quest ha pudì sa liberar pir 2002, suenter la demissiu da Suharto ed ils mazzaments commess da paramilitars indonesians. Il portugais, mez da comunicaziun dal pajais cun l'exteriur, n'è betg pli enclieg da la giuventegna suenter decennis da squitsch scolastic indonesian.

Ina cultura vitala

Co guardan ora las vistas dal portugais en il 21avel tschientaner? En Timor èn ellas fitg malsegiras; l'influenza economica e geostrategica dominante vegn da l'Australia, in pajais che viva tenor il princip «English only». Parallela è la situaziun da l'antieriura «Guiné Portuguesa», oz Guinea-Bissau, pajais pitschen da passa 1 milliun olmas tranter ils «gronds» francofons Guinea e Senegal (7,5 e 9,5 milliuns). Er en Moçambique, cun paucs indigens da linguatg portugais, pajais commember dal Commonwealth e circumdà da stadis anglofons, è la situaziun dal portugais plitost flavla, tant pli ch'ils pievels indigens discurren linguatgs d'ina medema famiglia e disponan d'in mez da comunicaziun flexibel, il linguatg suahili, chapì

e discurrì en l'entira Africa dal sidost. Meglier statti en l'Angola, nua ch'i dat dapi generaziuns fermas cumanzas da linguatg matern portugais. En las inslas S. Tumasch e dal Cap verd discurr'ins be dialects portugais; cunzunt lez archipel mantegna stretgas relaziuns cun il Portugal, nua che chantadurs da quella anteriura colonia tropicala èn fitg populars. Ma l'avegnir dal portugais dependa surtut da sia patria europeica, cun Madeira e las Açores, e da l'immensa Brasilia. En mintgin dals dus pajais ha il linguatg da standard atgnas normas da scrittira, entant che la vierva discurrida sa sviluppa en direcziuns differents. «Dapi tschientaners ha il portugais [da Portugal] la tendenza d'indeblir ils vocals senza tun»*, pia a far quai ch'il franzos ha accumulà. I sa mida cunzunt il diever da las furmas verbalas. Temps sco il futur e cundiziunal dovr'ins adina pli pauc; empè da «viria» («jau vegniss») dins ins «vinha» («jau vegniva»). Per la paja porscha il linguatg vastas pussaivladads da diever per ils differents conjunctivs, schizunt il conjunctiv futur, e per l'infinitiv persunal, anc ina spezialitad portugaisa. Scripturs da las duas rivas da l'Atlantic, sco José Saramago e Paulo Coelho, cumprovan la vitalitad da la cultura che s'exprima en lez linguatg. I vala vairamain la paina da sa fatschentar cun il portugais.

* Paul Teyssier, *Histoire de la langue portugaise*. Paris (PUF) 1980, p. 83.

Las Trais Lias ed ils Confederads svizzers

In sguard sin lur alianzas e sin la furma statala da la Veglia Confederaziun

■ **Ils chantuns confederads, oravant tut quels che cunfinavan cun las Trais Lias, furmavan il circol stretg dals aliads da quellas; pervi dad interess cuminaivels (politica en l'Italia) ed ina concepziun statala sumeglianta (sistem guvernamental republican) èn sa sviluppidas gia baud relaziuns pli stretgas.** L'allianza dal 1400 tranter il Glaruna e la Lia Grischa dals signurs (fundada il 1395 a Glion) preveveva l'avertiment e l'agid vicendaivel e vuleva garantir la segirtad dal commerzi e dal traffic. Il fatg ch'era la vischnanca da Mustér e quella da Valragn (*vom Rin*) èn documentadas sco sigilladras autonomas, cumprova tranter auter l'impurtanza da las rutas sur il Lucmagn, il Cuolm Val, il Spleia ed il San Bernardin per il chantun da Glaruna.

Il 1419 han la citad da Cuira e la Lia da la Chadé stipulà cun la citad da Turitg in contract da conburgaisia, limità a 50 onns, che preveveva l'agid vicendaivel en cas da basegn. Turitg garantiva il passagi segir lung la ruta dal Lai Rivaun, ils custs ha la citad a la Limmat dentant adossà als Grischuns; ella ha schlargià sia sfera d'influenza en direcziun da la regiun da Sargans ch'ha empruvà il 1436/38 da cuntanscher il status d'ina quarta Lia retica autonoma tras in'allianza cun Cuira, la Lia Grischa e la Lia da la Chadé. A la finala n'han els però betg pudì resistèr a l'intervenziun da vart da differents chantuns ed èn daventads in signuradi cuminaivel dals Confederads.

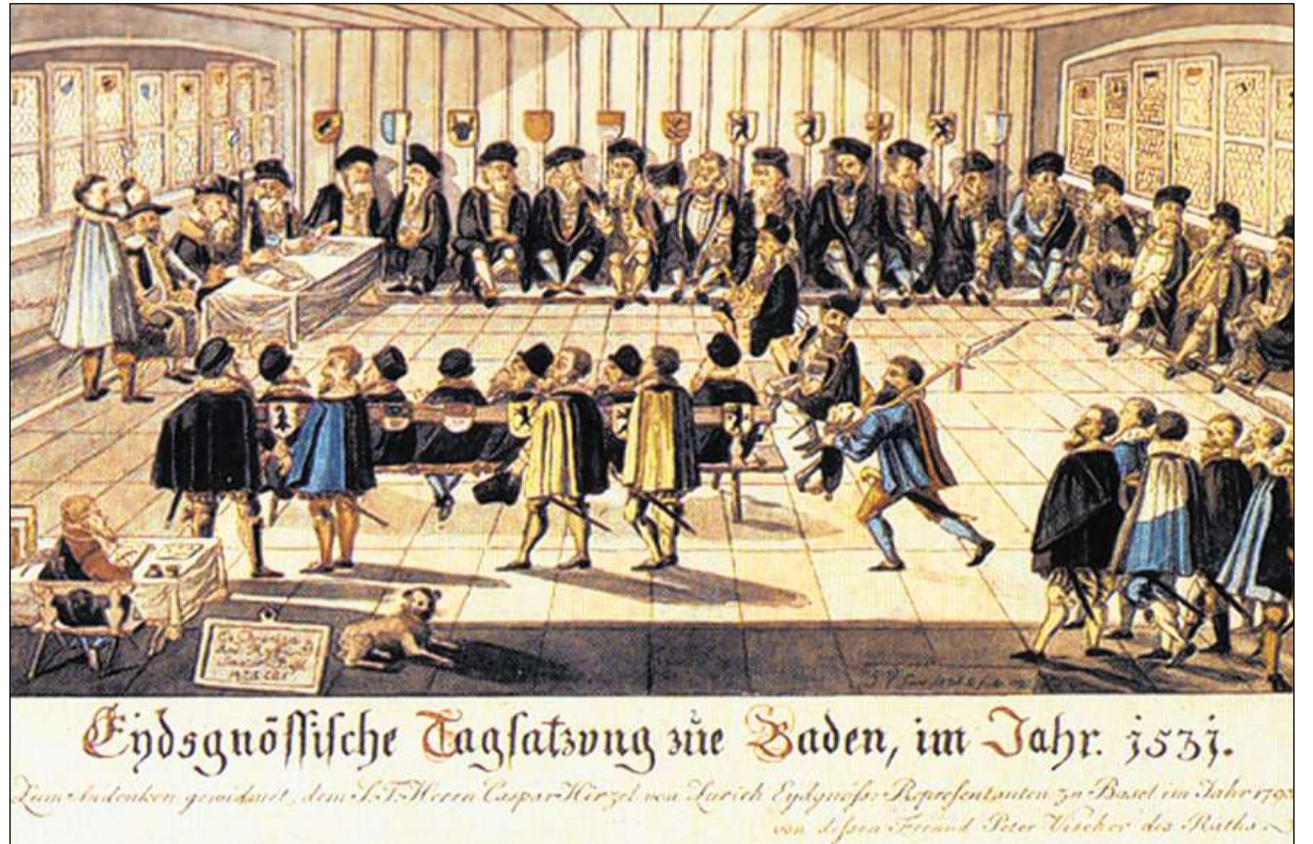
Sco quai ch'ils Grischuns han sustegnì per part ils Confederads en las Guerras burgognaisas tranter il 1476 ed il 1478 cunter Carl il Temerari, han quels gidà il 1486/87 las Trais Lias en la campagna militara en Vuclina. A partir dal 1473 han omaduas varts contractà davart in'annexiun a la Confederaziun; ils Confederads n'eran però betg unanimamain d'accord. Pir la situaziun smanatschanta avant la Guerra svabaisa ha provocà in'uniun parziala. Il 1497 han la Lia Grischa ed il 1498 la Lia da la Chadé fatg in'allianza d'amizicia cun ils set chantuns da la Veglia Confederaziun (senza Berna). Els èn s'empermess amicizia ed han exprimi la voluntad da renunziar vicendaivlamain a la violenza en cas da conflicts, s'obligond il cuntrarri da schliar las differenzas avant dretgiras ordinarias; en cas da discordia era previs d'instituìr ina dretgira da cumpromiss imparziala cun sedia a Riva/SG. En dumondas da guerra e da pasch na dueva nagin prender ina decisiun senza consultar l'auter partenari; ins vuleva promover ensemen il commerzi ed il traffic. Questa alianza perpetua sa basava sin l'egalitad da dretgs; las duas Lias grischunas han mantegnì – sco stans aliads da la Confederaziun – l'autonomia totala. Ils dretgs austriacs extendids

en il territori da la Lia da las Diesch Dretgiras han impedì quella da stipular ina alianza sumeglianta. L'avischinaziun da las autras duas Lias a la Confederaziun ha manà en il 16avel tschientaner a contacts pli stretgs ed amicabels da la Lia da las Diesch Dretgiras surtut cun Turitg ch'han influenzà fermamain la reformaziun en il Grischun. Il 1523 han ils Confederads sustegnì cun success las Trais Lias en la Segunda Guerra da Müsch, e diplomats grischuns han intermedià pliras giadas en conflicts a l'intern da la Confederaziun.

Enturn il 1600 han las relaziuns tranter ils Confederads ed il Grischun survegnì novs impuls. A partir dal 1584 han las Trais Lias aspirà ad in'allianza comunabla cun tut ils 13 chantuns. Els chantuns catolics da la Confederaziun han dentant refusà ina tala per motivs confessiunals. Percunter ha la Lia da las Diesch Dretgiras pudì concluder il 1590 in'allianza cun ils chantuns da Turitg e Glaruna, cuntanschend qua tras ina posiziun sumeglianta a las autras duas Lias. Ils 5 d'avust 1600 han las Trais Lias conclus in'allianza cun il Vallais ch'ha rinforzà l'amicizia vicendaivla e punctuà ils interess comunabels en la politica franzosa ed en quella proseguida en l'Italia dal Nord. Ils 30 d'avust 1602 han las Trais Lias stipulà l'Allianza eterna cun Berna che garantiva l'agid vicendaivel e ch'ha permiss a las Trais Lias d'extendèr il circol d'alliads sin tut ils 13 chantuns da la Confederaziun. La simpatia da Berna sa basava tranter auter sin la prontezza signalisada dal Grischun il 1499 da vegnir en agid a la citad da Berna cun 3000 schulds per defender la Republica da Genevra cunter la Savoia. Quai è era stà l'entschatta d'ina periodo da stretgas relaziuns spiertalas, oravant tut da vart dals preditgants, tranter las Trais Lias e Genevra, la citad da Calvin.

Il temp inquiet dals Scumbigls grischuns cun tumults, dretgiras nauschas e guerras, durant il qual ils Confederads han empruvà pliras giadas senza success d'intermediar u d'intervegnir, ha provocà temporarmain ina tscherta alienaziun ed indebli las relaziuns amicablas.

Enturn il 1700, en occasion da la Guerra da successiun spagnola, è danovamain sa manifestà en las Trais Lias il basegn da segirezza politica, ed ellas han aspirà per la terza giada ad in'allianza cun tut ils 13 chantuns da la Confederaziun. L'iniziativa ha dentant chattà l'opposiziun dals chantuns catolics, ed uschia han ins conclus il 1707 in'allianza cun Turitg ch'era equivalenta a quella dal 1602 cun Berna; era quella garantiva explicitamain l'agid vicendaivel en cas da basegn. Cun quai stevan las Trais Lias en ina stretga relaziun cun ils dus pussants stadi municipals da Turitg e da Berna. Las obligaziuns d'allianza èn vegni-

Dieta confederala dal 1531.

das resguardadas dad omaduas partidas: il 1712 èn ils Grischuns sa declarads pronti da vegnir en agid a Turitg en la Guerra dal Toggenburg; Turitg e Berna han gidà repetidamain vischnancas grischunas donnegiadas tras incendis ed èn sa participadas il 1718 als custs per il nov mir da la citad da Glion. Cun l'integraziun da las Trais Lias en la Republica helvetica il 1799 e l'adesiun dal chantun Grischun a la Svizra il 1803 è ida a fin l'era d'ina politica exteriura independenta e d'ina politica d'allianzas dal Grischun, cun excepziun dals capitulats militars.

Martin Bundi

Dieta confederala

Il term Dieta confederala designava fin il 1848 la radunanza dals mess dals chantuns da la Confederaziun svizra. Mintga chantun delegava avant il 1798 in fin dus mess: cuvits (burgamesters), mastrals u auters represchentants da l'elita politica a la Dieta confederala. Dapi las Guerras da Burgogna (1474–77) eran ultra da quai represchentads savens era ils Lieus aliads cun ina vusch a la Dieta confederala, regularmain dentant mo il prinzi-avat da Son Gagl e las citads da Son Gagl e da Bienna e sporadicamain il Vallais e las Trais Lias. Il lieu da reuniun da la Dieta confederala variava.

Durant la Republica helvetica ha existì la Dieta confederala mo in curt temp sin il fundament da la Constituziun da Malmaison (1801), imponida da Napoleun. Durant la mediaziun trametteva mintgin dals 19 chantuns in mess, quels pli populads mintgamai dus: Berna, Turitg e Son Gagl, il Vad, l'Argovia ed – a basa d'in dumber da populaziun supponì per sbagl – il Grischun. Votaziuns cun resultads *ad referendum* vegnivan decididas tenor il princip da la maioritad simpla. Mo las decisivins davart guerra, pasch ed alianzas basegnavan ina maioritad da trais quarts da las vuschs. Sut il presidi (alternant) dals chantuns directorials (Friburg, Berna, Basilea, Turitg, Lucerna e Soloturn) recrutava la Dieta confederala las truppas militaras per la Frantscha ed organisava las intervenziuns da l'armada en cas da tumults interns. A la Dieta confederala, convocada durant ils onns 1815–48, han participà exponents dals 22 chantuns cun dretgs equals. Lieus da reuniun cun funcziun d'avantlieu èn daventads en roda per mintgamai dus onns Lucerna, Berna e Turitg. Il Contract federal dal 1815 (15 art.) ha attribui a la Dieta confederala la politica exteriura ed il militar sco era la regulaziun da conflicts a l'intern u tranter ils chantuns. La Constituziun federala dal 1848 ha remplazzà la Dieta confederala tras il Cussegl dals chantuns cun mintgamai dus represchentants chantunals. Quel furma dapi alura, ensemen cun il Cussegl nazional, l'Assamblea federala a duas chombras e, sco tala, la legisla-

tiona da la Svizra. Els delegads grischuns vegnivan elegids tranter il 1803 ed il 1848 dal Cussegl grond en la sessiun da stad ed instruids en moda impegnativa. Per sessiuns extraordinarias vegnivan els elegids ed instruids da nov. Fin il 1836 vegniva elgi il deputà principal en roda dal ravugl da las Lias; dal 1808–48 era quel en in ritmus da trais onns in catolic, ils auters onns era il cundeputà in catolic. Tenor la lescha dal 1837 stueva il deputà principal sa cusgliar cun ses cundeputà, sche l'instrucziun mancava u n'era betg dal tutfatg clera u cumpletta, ed el decideva en ultima instanza davart il votum dal Grischun. Era il mess reformà vegniva ussa elgi (da nov) senza resguard da las Lias, il delegà catolic derivava da la Surselva (sco fin qua). Ils 26 d'october 1848 èn vegnids elegids els emprims cusvegliers dal chantun. Esser mess a la Dieta confederala era ina missiun d'onur. Els mess vegnivan accompagnads e servids dal salter en ornat uffizial. Avant il 1810 aveva la delegaziun durant in tschert temp era in secretari.

Adolf Collenberg

Confederaziun svizra

Il term confederaziun designescha dapi ca. l'onn 1350 ina da las numerusas raits d'allianzas engiradas en il territori da la Svizra odierna. Dal sistem communal republican da la Veglia Confederaziun svizra e da las metamorfosis revoluziunaras dal 1798–1848 è naschè il stadi federal modern che sa numna en la Constituziun federala *Schweizerische Eidgenossenschaft*, *Confédération suisse*, *Confederazione Svizzera*, *Confederaziun svizra*, *Confoederatio Helvetica*.

En il senn giuridic abstract dal term signifitga confederaziun la colliaziun d'associads cun dretgs equals, stabilida tras in sacrament davant il Segner, prestà per in tschert temp u per l'eternitad (furma suprema d'ina obligaziun voluntara da l'uman). La Confederaziun svizra stat en opposiziun cun l'urden ierarchic dal domini feudal basà sin l'engirament dals subdits (omagi). Il term Confederads cumpara en diversas alianzas stipuladas en il 13avel tschientaner, il term abstract tudestg *eidgenössli* u *eidgenoschaft* sa manifestescha sco expressiun giuridica sporadicamain en l'emprima mesadad dal 14avel tschientaner, cun referenza territoriala precisa l'emprima giada il 1351. La noziun Confederaziun svizra vegniva duvrada pli tard en maniera parallela u sco alternativa a differents cumbinaziuns dals titels d'onur uffizials (*Liga vetus et magna Alamaniae superioris*, 15avel–18avel tschientaner; *alter grosser Pund obertütscher Landen*, 15avel–17avel tschientaner) sco era en substituziun dal term pli current Helvezia. La noziun Schweizerische Eidgenossenschaft cumpara sporadicamain en il 16avel e 17avel tschientaner, pli savens en il 18avel

tschientaner. En las linguas romanas manca la menziun explicita e positiva da l'engirament en las designaziuns uffizialas sco era en lur variantas (franzos *Liges*, *Treize Cantons*, *République suisse*, *Corps helvétique* sco translaziun da *Corpus helveticum*; talian *Legha*, *Helvezia*, *Corpo elvetico*, *Svizzera*). La noziun correspondentia *coniuratio* descrive l'uniun engirada, criminalisada tras la connotaziun cun il term congiuraziun. Il pled romanisà *Eidgenots* designava mo la partida pro-confederala activa a Genevra a l'entschatta dal 16avel tschientaner.

La Veglia Confederaziun svizra consistiva dapi il 1353 dad otg, dal 1513 fin a ses declin il 1798 da trespèts lieus municipals e rurals (chantuns) cun dretgs cumplains, d'ina dunsaina lieus cun dominis aliads che disponivan, en grads differents, da dretgs limitads (citads, principadis e las republicas federalisticas dal Grischun e dal Vallais), dals dominis comunabels e d'insaquants protectorats. Quest sistem complex d'allianzas era collià en il rom da la politica exteriura cun numerusas alianzas conclusidas cun la Republica da las Trais Lias e cun pussanzas europeicas.

Andreas Würigler

Federaziun

Ils terms federaziun (era stadi federativ; tudestg *Staatenbund*) e stadi federal (tudestg *Bundesstaat*) èn entrads en diever en Germania a l'entschatta dal 19avel tschientaner. Tenor l'interpretaziun generala sa distinguan ils dus tips da stadis sco suonda: la federaziun sa basa sin in contract che pretenda, per pudair vegnir midà, l'unanimitad da ses commembers, entant ch'il stadi federal sa basa sin ina constituziun che po vegnir revedida cun ina maioritad da vuschs qualificada. La federaziun n'ha, sco collectiv, nagina qualitat statala e na po betg relaschar en atgna autonomia leschas cun in impegn direct per il singul. Els passadis tranter ina federaziun ed in stadi federal èn dentant fluctuants. La Republica da las Trais Lias d'avant il 1798 e la Svizra fundada suenter il 1848 èn stadi federals. Contestada en la litteratura davart il dretg statal è l'attribuziun da la Svizra ad in dals dus tips da stadi tranter il 1815 ed il 1848.

Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

La Confederaziun cun ils Lieus aliads (1507).

La pulenta en il taglier nun è anc manipulada geneticamain

■ (anr) **Ils trais impurtants mulins en Svizra, che molan pulenta da cuschinar da tuttas guisas, han certificats che dian: Lur pulenta n'è betg manipulada geneticamain.** Ils muliners importeschan la uschenunada pulenta da «Plata» ord l'Argentina. Auter statti cun la pulenta resp. il tirc ch'è destinà per ils pursepens u begls dals animals da niz. La semenza e la produziun da tirc indigen è sa chapescha betg pertutgada e libra da manipulaziuns geneticas. Il tirc da «Novartis» importà è dentant midà geneticamain. Tuttina, las relaziuns cun pavel da tirc èn anc sontgas cumpareglià cun ils pertschients da pavel da soja che vegnan importads.

Stentas da l'uniun purila

En ils Stadis Unids vegnan plantadas 11 differentas sorts tirc manipulà geneticamain. Il tirc è manipulà per ch'el saja resistant encunter tscherts parasits u schizunt encunter erbizits (chemicalias che impedeschan zerclim). Il tirc da «Novartis» che la Confederaziun ha lubì per l'import na dastga betg vegnir semnà en Svizra.

Sco l'anr ha intervegnì tar l'Uniun purila svizra (UPS) derivan ca. 50 000 tonnas tirc da pavel dals Stadis Unids. Las autras 200 000 tonnas vegnan cultivadas en Svizra. Il tirc importà saja problematic, era sch'i na saja forsa betg tut tirc manipulà. Sche mo in zichel tirc manipulà

sa maschaidia dentant cun tirc normal alura indicheschan ils tests gia che la rauba saja tartagnada, declera *Josef Wüest* da l'UPS. Enfin uss detti sulet tests «qualitativs», che dian pia sch'insatge cuntegna materia manipulada. Tests «quantitativs» na datti betg anc. Quels pudessian inditgar quant da la rauba che saja manipulada geneticamain. L'uniun purila sa sprovvia uss da remplazzar il tirc american cun tirc da l'Europa, nua ch'i saja anc pli tgunsch pussaivel da cumprar tirc liber da manipulaziuns geneticas. Ma il tirc europeic saja sa chapescha pli char.

Sulet garanzia tar chorn da bio

«Intgins consuments han tema, e questa tema stuain nus prender serius», di Wüest. Perquai veglia l'uniun pussibilitar da producir chorn, ovs ed auters products dad animals che na sajan betg vegnids pavlads cun plantas manipuladas. Quai saja fitg difficil e sa restrenschia uss sulet sin la produziun biologica. Là eviteschan ins che ils animals vegnian en contact cun pavel manipulà. Era tar la produziun integrada saja la tematica vegnida discutada. En la produziun integrada na saja dentant betg pussaivel da dar garantias. Wüest renda attent che la soja derivia per pli che 95 pertschient da l'exteriur. Là è la problematica anc blier pli marcanta. Soja vegn dada oravant tut a giaglinas e portgs, ma era a la biestga.

Il chaschiel da quagl prest mo pli en Svizra?

En l'exteriur vegn duvrà per la produziun da chaschiel savens enzims da bacterias midadas cun agid da la tecnologia da gens. En Svizra fissan quests enzims era lubids dapi 1988. En noss pajais vegnia dentant duvrà vinavant il quagl tradiziunal tenor ina cunvegna voluntaria, di Wüest.

Suenter la chorn la pulenta sin il taglier?

Ils trais gronds mulins da pulenta en Svizra inditgeschan tuts ch'els lavuran be cun pulenta na manipulada, la pulenta «Plata» da l'Argentina. Els survegnan mintgamai certificats che garanteschan che la semenza saja libra da sems midadas. Il mulin a Steinen inditgescha ch'ins laschia mintgamai analizar la rauba importada. Era il mulin Zwicky SA a Müllheim-Wigoltingen proceda en medema guisa. Enfin uss n'hajan ins per cletg mai stuì constatar tar ils tests che la pulenta fiss stada tartagnada. En la «Stadtmühle» a Turitg vegnia fatg emprovas da controlla. Il responsabel da Turitg fa dentant era attent sin la problematica dals tests. En tuts trais mulins remartgan ins ch'i na saja fin uss betg enconuscent che il tirc da «Plata» vegnia substituì cun ina sort manipulada geneticamain. I sa tractia qua era dad ina sort da tirc dir. Ma sch'i vegniss in di adaquella, alura na pudessian ins srusch sa dustar encunter quai.

La pulenta che vegn el taglier n'è betg manipulada geneticamain.

Ils cosacs a Paris

Pertge ha il zar battì Napoléon?

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Ils 15 da settember 1812 entrava l'imperatur Napoléon cun sia «Grande Armée» a Moscau, la «Terza Roma» da la cristianadad orientala. Tredesch mais pli tard, ils 19 d'october 1813, battevan las armadas da la Russia e da ses alliads quellas da Napoléon a Lipsia.**

Tschintg mais pli tard, ils 31 da mars 1814 entrava zar Alexi (1777–1825) cun retg Fadri Guglielm da Prussia (1770–1840), il schefcumandant austriac Karl Philipp von Schwarzenberg (1771–1820) e lur truppas a Paris. Dus dis pli tard, ils 2 d'avrigl destituiva il Senat franzos l'imperatur e sia famiglia. Pia gnanc in onn e mez tranter il triumf a Moscau e la relaschada a Paris! Suenten decennis da guerras constantas e sanguinas ha noss continent giudi trenta onns da pasch quasi absoluta fin a las revoluziuns da 1848. Il pais principal da las campagnas da Russia, Germania e Frantscha ha purtà la Russia, sula suletta sin il continent enfin a l'allianza da favrer 1813 cun la Prussia. In onn pli tard, l'enviern 1814 cumbattevan las armadas russas en Champagne, millis kilometers davent da lur basas en Bielorrussia. Co èni vegnidas da far tut quai? Ina risposta multifara dat il slavist ed istoricher britannic Dominic Lieven, descendent d'ina nobla famiglia tudestga dal Balticum (Estonia e Lettonia) en in cudesch fascinante da 618 paginas fundà cunzunt sin retschertgas en archiv militars russ*. Tgi che legia tras lezza ovra fundamentala enclegia che la Russia ha gidà 1812–1814 a moda decisiva a liberar l'Europa da quel ch'ìls Englais numnavan «the Corsican oger», il cannibal monstrus vegnì da Corsica. Pir cun ils davos zars ed ils tirans communists è la Russia vegnida il stadi oppressur che ha suttames ina part da noss continent ad in squitsch nunditg.

Imperi russ e stadis tudestgs

L'emprim duain ins declarar insaquants puncts da la carta politica ed etnica da l'Europa centrala ed orientala avant duatschient onns. La Russia cumpigliava intschess da plis stadis oz independents, t. a. la Bielorrussia. Ina part da Pologna furmava il gronducadi da Varsovia, attribui da Napoléon al retg da Saxonìa. Quest davos pajais, cun auters reginams tudestgs (Baviera e Württemberg) ed il gronducadi da Baden, furmava la Confederaziun renana, vasalla da Napoléon e che stueva metter schuldada a disposiziun per sias guerras. La Frantscha occupava militarment il reginam da Prussia (chapitala Berlin), il qual cumpigliava las pli grondas parts da Brandenburg, Pomarania, Prussia da l'ost e Silesia. L'Austria imperiala era bler pli gronda che la republicana d'oz; ella cumpigliava t. a. la Boemia, patria da la schlatta nobla Schwarzenberg: In Karel Schwarzenberg è anc oz minister da l'exteriur en

Ils Champs-Élysées a Paris.

Tschechia. Da la Frantscha faschevan part t. a. l'actual Benelux e la riva tudestga da la Mar dal nord cun Hamburg. La Confederaziun svizra cumpigliava ils sis chantuns creads da Napoléon (AG cun il Fricktal, GR cun Tarasp, SG, TG, TI e VD); er ella ha stuì far part da las guerras: Millis Svizzers èn morts 1812 en la battaglia da la Beresina. Original è il cas da Svezia, betg mo pervi da ses domini en ina pitschna part da Pomarania, cun Stralsund e l'insla da Rügen, ma cunzunt perquai ch'il retg, malsaun e senza ertavels natirals, ha adoptà ils 5 da november 1810 l'antierur marschal franzos Jean-Baptiste Jules Bernadotte (1763–1844) ch'è vegnì da lur enna numnà prinzi Carl Gion; quest veseva clearamain che Napoléon manava l'Europa en malura ed ha aderì 1813 a la coaliziun manada da Russia.

Il chaval sco erox

Ma dal settember 1812, cun la «Grande Armée» a Moscau, sa chattava la Russia en ina situaziun critica. Per cletg «ha Napoléon fatg in sbagl fatal cun restar bunamain sis emnas a Moscau, entant che sia cavallaria svaniva, ch'ìls rinforzs fluivan vers Cutusov [il schefcumandant russ] e che l'enviern s'avischinava» (p. 251). Fatala è stada cunzunt l'absenza da chavals: «Il chaval era il pli grond erox dal sforz da guerra russ 1812–1814, (...) in factur decisiv, forsia schizunt l'unic da la disfatga franzosa en Russia. L'enorma superiuradad da la cavallaria leggera russa è stada decisiva per impedir l'armada en retratga da sa proveder cun refurniments e da pussar (...). Dal 1812 n'ha Napoléon betg mo pers bunamain tut ses umens, mabain per uschè dir tut quels chavals ch'el possedeava cun invader la Russia. Dal 1813 ha'l remplazzà ils umens, ma igl era bler pli grev da chattar chavals novs» (p. 7). En Russia perencunter era quai lev: «En las steppas da la Russia dal sid e da Sibiria pasculavan trieps im-

mens. Quels chavals eran fermes, svelts e nunditg viduals, sco era fitg bunmartgads (...). Cunzunt ils regiments irregulars da cosacs, Baschchirs e Calmucs possedeavan chavals da steppa da razza bunamain pura. Il chaval dals cosacs dal Don era trid, pitschen, svelt e fitg lev da manevrar. El pudeva ir lungas distanzas tar in'aura snuavla, atras terrens grevs e cun fitg pauc pavel, en ina moda e maniera nunpussaivla per la cavallaria regulara (...). L'enviern sa chavava'l in sultget cun las unglas davant per scuvrir ragischs ed ervas zuppadas sut il glatsch e la naiv» (p. 27). En november ha Napoléon pudì passar il flum bielorus Beresina, ma «el ha pers tranter 25 000 e 40 000 umens e bunamain tut sia artiglieria e bagascha» (p. 281). Era l'armada russa era vaira indeblida.

Allianzas e victorias

Las duas varts han profità da l'emprima mesadad da 1813 per sa recrear. Ma la diplomazia russa ha cuntanschì success. Gia ils 30 da december 1812 ha feldmarschall cont Hans von Yorck (1759–1830), schefcumandant da las truppas prussianas en la Prussia da l'ost, suttascrit in patg da neutralità cun il cumandant local da las truppas russas; questas han pia pudì penetrar en la regiun nua che «la populaziun las ha beneventadas sco in'armada da liberaziun» (p. 293). En favrer è retg Fadri Guglielm s'allià cun la Russia. Il zar na sa fidava tutina betg da Napoléon e manegiava che «l'unic pasch veritabla e duravla saja quella ch'ins concludia a Paris» (p. 287). In da ses giuvens generals era Leopold (1790–1865), prinzi da Saxonìa-Coburg-Gotha e futur retg dals Belts. En avust ha l'Austria declerà la guerra a la Frantscha. Las alianzas suttascrittas dal settember obligavan Russ, Prussians ed Austriacs a stgatschar Napoléon al vest dal Rain. En october han armadas unidas da l'Austria, Prussia, Russia e Svezia battì Napoléon a Lip-

sia. «I han pers 52 000 umens, cunzunt (22 000) Russ (...). La victoria clera e netta dals alliads ha manà a Napoléon la perdita da l'entira Germania ad ost dal Rain (...). L'eroc principal tranter ils cumandants alliads è stà [il general prussian] Blücher, (...) ma i avessan probablmain pers la battaglia senza il zar (...). Napoléon ha passà il Rain ils 2 da november (...) cun forza 85 000 umens; aifer paucs dis èn lura millis morts dal tifus» (pp. 458–459). La Confederaziun renana è ida en malura; ils stadis tudestgs han aderì a l'allianza.

La campagna da Frantscha (1814)

Napoléon n'era anc betg unifs da far guerra. «Ils 15 da november 1813 ha'l mobilisà 300 000 umens, en pli dals 280 000 gia clamads (...). Ils alliads han respundì cun ina entusiasmana declaranza da princip destinada per il pievel franzos (...): 'Las pussanzas alliadas na cumbattan betg la Frantscha, (...) mabain la dominaziun che l'imperatur Napoléon fa valair dapi memia ditg ordaifer ils cunfins da ses imperi, per la sventira da l'Europa e da Frantscha'. (...) Cur che las armadas alliadas s'avischinavan al cunfin ollandais è ina revolta prorutta en ils Pajais bass (...). La politica economica da Napoléon aveva ruinà ils Ollandais (...). L'avanguardia dal corp d'armada da Winzengerode, cumandada d'Alexander Benckendorff, è festinada tras ils Pajais bass per sustegnair la revolta e segirar Amsterdam. Sia infantaria ha fatg 60 km en gnanca 36 uras (...). Ses strusch 2000 umens han manà la defensiu da Breda [en il Brabant dal nord] (...). Il corp prussian da Blücher ha liberà bunamain tut ils Pajais bass en paucas emnas» (pp. 469 e 471). Ils generals Ferdinand Winzengerode (1770–1818) ed Alexander cont Benckendorff (1781–1844), domadus da derivanza tudestga, èn mo dus exempels per la plurilinguitad da l'armada russa. Ils anteriurs commembers da la Confederaziun renana han plinavant empermess da far part da la guerra cunter Napoléon. «Corps d'armada da Baviera e Württemberg han cumbatì en l'armada da Schwarzenberg; ins ha anc creà auters tschintg corps tudestgs» (p. 474). Durant l'enviern 1814 han las truppas russas finalmain pudì beneventar ils chars da biscuits cotgs e spedit per ella l'atun 1812; quai ha schlià ils problems da provediment per in mais. «En schaner è Lord Castlereagh arrivà als quartiers generals dals alliads; el è stà in dals ministers da l'exteriur ils pli capabels da l'entira istorgia britannica» (p. 463). Tar las tractativas davant las finamiras da la guerra ha'l sustegnì il zar. Il regent britannic, futur retg Gieri IV (1762–1830) manegiava: «Nagina pasch cun Napoléon (...) na pudess dar dapli ch'ina pausa da cumbat a la carstgounadad. Sia biografia ha adina puspè dà exempels da perfidia e sgarschur» (p. 496).

Sin ils Champs-Élysées

Ils 23 da mars en Champagne èn Schwarzenberg, il zar, il retg da Prussia e lur stabs vegnids a savair, «grazia a messadis franzos tschiffads da la cavallaria russa, (...) ch'ìls magazins ed arsenals da Paris sajan vids. Il pli impurtant era ina brev a Napoléon da Savary, schef da sia polizia, ch'el na possia betg pli garantir la fidaivladad da Paris en cas che las armadas alliadas s'avischinassan. La medema notg è arrivada da Bordeaux la nova che la citad haja reconuschì il retg Bourbon e ch'ìl general britannic Wellington l'haja occupada» (p. 507). Ils 24 èni sa cunvegndis da marschar encunter la chapitala. Questa ha capitulà ils 30. «Ina proclamaziun da Schwarzenberg ha punctuà ch'ìls alliads na cumbattan betg la Frantscha, mabain Napoléon (...). Il zar ha cumandà a ses generals e supplitgà ses alliads da mantegnair la disciplina la pli rigurusa e tractar correctamain la populaziun civila (...). La dumengia, 31 da mars han la Guardia cosaca, la Guardia prussiana, ina divisiun da grenadiers austriacs e schizunt ina gruppa guardias da Baden fatg parada sin ils Champs-Élysées» (pp. 515–516). Ma la Russia aveva d'engraziar er a Georg Kankrin (1774–1845), da Hanau sper Frankfurt/Main, per sias victorias militars: Sco administratur ha'l segirà il provediment da l'armada entant ch'ella marschava u chavaltgava tras bunamain l'entira Europa.

Vers la pasch en l'Europa

Ils aderents da la monarchia franzosa abolida 1792 han festinà da la restaurar. Lur dumber è creschì svelt, t. a. grazia al scriptur liberal vadais Benjamin Constant (1767–1830). 1815 è Napoléon turnà da l'exil; ina part da l'armada l'ha sustegnì, el ha empermess a Constant da relaschar ina constituziun liberala, ma tgi pudeva anc sa fidar dal «Corsican oger»? La victoria britannica e prussiana a Waterloo ha mess fin a l'intermezzo dals «Cent Jours». Il congress da Vienna ha francà la pasch europeica. In problem n'ha'l dentant betg schlià: El n'ha betg segirà la convivenza tranter la Russia e sia inimia mortala, la Pologna. Zar Alexi è stà in retg costituziunal correct dal stadi polac creà 1815 enturn Varsovia, ma ses successur ha indignà l'Europa cun sia politica d'oppressiun. L'indipendenza da l'Ucraina, la Lituania e Bielorrussia avant ventg onns ha midà ils elements dal problem, il qual resta però avert. Zar Alexi resguardava la Russia sco ina part da l'Europa. Dal puntg da vista geopolitic na constat quai oz betg pli, ma ins po tuttina concluder cun Lieven: «Il zar era pervas che la segirezza da Russia e quella da l'Europa dependian ina da l'autra. Quai constat oz anc adina» (p. 528).

* Dominic Lieven, *Russia Against Napoleon. The Battle for Europe, 1807 to 1814*. Londra (Allen Lane, an imprint of Penguin Books, ISBN 978-0-713-99637-1) 2009.

Diesch onns ha Claudia Deflorin già ses atelier da moda a Turitg.

FOTO C. CADRUVI

«Deflorin» – in label da moda svizzer

Ina designera da moda che deriva da Mustér

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

Blers be siemian da quai che Claudia Deflorin ha cuntanschi. Ella posse da ina stizun cun atelier a Turitg e crescha sia atgna collecziun. Il mardi retschaiva ella il premi d'artisanat grischun. Cumenzà hai en in tschaler. Ellas avevan gist finì la scola da design da moda a Son Gagl, ed ellas n'avevan nagina lavur. «Faschaisa ina giada in'atgna collecziun», han Nils Näf e Claudia Deflorin decidi. Ellas han chattà in tschaler e cumenzà. «Las forschs faschevan ruina», sa regorda Deflorin.

Cura che la collecziun è stada pronta hai dà ina «modeschau». «Nus avain sentì che la gliעד vul questa vestgadira.» Quai è stà il 1997. In onn pli tard han ellas avert ina stizun cun atelier. Lur label han ellas numnà «fort&nah» e fatg mintg'onn duas collecziuns per umens e dunnas – ina da stad ed ina d'enviern.

Quest onn po Deflorin festivar il giubileum da diesch onns cun sia stizun e ses atelier. Plinavant retschaiva ella il mardi proxim il premi da promoziun da la Fundaziun d'artisanat grischun. Ella vegn onurada sco designera da moda e sco interpretidra.

Ina basa e scolaziun solida

«Jau hai vulì emprender da cusunza per pudair far mes agen resti, pertge jau n'er betg cuntenta cun quai ch'i deva en las stizuns», raquinta Deflorin. Ella è creschida si a Mustér e suenter la scola ha ella l'emprim fatg la scola da tegnairchasa a Cazas. Perquai ch'ella n'ha betg immediat chattà ina piazza adattada d'emprendissadi ha ella fatg in job da biro a Losanna. Là n'aveva ella betg blers contacts ed ha cumprà ina maschina da cusur per pudair passentar las sairas cun far vestgadi-

ra. «Igl era resti – savens nair – en il stil ch'ins numnass oz 'gothic'.»

Lura hai tuttina funcziunà cun l'emprendissadi, numnadamain a la scola da dunnas da Turitg. Suenter il diplom da cusunza ha ella rimnà experientscha en dus ateliers da «couture», nua ch'ins lavurava cun tailas custavilas e fascheva vestgids da festa per clientella bainstanta. Il 1995 e 1996 è Deflorin puspè ida a scola ed ha acquistà il diplom da designera en tagl (Schnittzeichnerin) ed il diplom da designera da moda.

Tut vegn cusì en Svizra

Il 2004 ha Nils Näf bandunà «fort&nah». Il label da vestgadira sa numna dapi lura «deflorin», il num da la stizun è restà il medem. Näf aveva fatg la collecziun dad umens. Bruno Strüby, il partenari da Deflorin, ha mussà interess da surpigliar questa part, ma el n'aveva anc nagin diplom da cusunz. Perquai ha Deflorin fatg il curs da maistra ed engaschà Strüby sco emprendist. Uss ha Strüby già ses agen label ed è responsabel per la collecziun dad umens.

Deflorin e Strüby cusan tut sez. Sulet sch'els han ina giada memia bler da far, dattan els la lavur ordlonder, ma adina a collegas en il conturn da Turitg. Quai è in punct impurtant per la gliעד che cumpra tar «fort&nah». «Igl è clientella che ha gugent rauba che vegn producida qua. Quai vegn apprezzà pli e pli fitg.»

L'idea cumenza tar la taila

Era las tailas da Deflorin na vegnan betg forza da l'Asia. Anzi, la designera da moda metta gronda paisa da cumprar taila da l'Europa. «Jau guard adina d'avair tailas naturalas, nagina rauba sintetica. Impurtant è era ch'ins po lavar sez la vestgadira.» Insumma cumenza la lavur da de-

sign per Deflorin cun la taila. Pir sch'ella è sa decidida per ina taila sviluppa ella las ideas per rassas, chautschas, mantels e vestgids. Las skizzas dals models disegna ella adina a chasa. «Per lezza lavur dovr'jau ruuas. En l'atelier na pos jau betg ma concentrar. Trasora stgalina il telefon u ch'i vegn insatgi en stizun.»

Da mintga collecziun cusa ella l'emprim in model per grondezza. Lura observa ella, tge che plascha a la clientella e producescha tut tenor anc dapli. Tar Deflorin chattan ins vestgadira en la grondezza 36 fin 42/44. Ina schuba custa tranter 240 e 290 francs, ina chautscha radund 350 ed in mantel vegn sin 700 fin 1000 francs. La clientella che cumpra tar «fort&nah» tschertga vestgadira cumadaivla e tuttina esclusiva, ch'i na dat uschiglio nagliur. Plinavant cusa Deflorin er ina giada ina chautscha cun chommas pli lungas, senza che quai custass dapli. Ma vestgadira sin mesira e sin giavisch ordaifer sia collecziun na cusa ella betg.

«fort&nah» sa chatta en la Grüngasse 12 a Turitg. La stizun è averta dal mardi fin il venderdi da las 12.00 fin las 19.00, e la sonda da las 12.00 fin las 16.00. Dapli infurmaziuns: www.fortundnah.ch

Curt e bun

Naschida: ils 4 d'october 1968
Creschida si: a Mustér
Clamada: designera da moda
Colur preferida: nair (per vestgadira)
Stil preferì: simpel ed elegant
Vestgì preferì: mantel
Designer preferì: Yohji Yamamoto e Vivienne Westwood
Pajais da vacanzas: Frantscha

In exempel da la collecziun d'enviern dal label «deflorin».

FOTO S. BODMER

Quatter premis per artisanat

Mardi saira surdat la Fundaziun artisanat grischun quatter premis. La festività ha lieu en la Klibühni a Cuira e cumenza a las 18.30. La Tessandaria da Val Müstair vegn onurada cun in premi da renconuschientscha. *Thedi von Weissenfluh* da Maiavilla otegna in premi per sia ovra da vita sco fabritgant d'accordeons.

Claudia Deflorin retschaiva in premi da promoziun sco designera da moda e sco interpretidra. *Angela Steinhauser* da Sagogn retschaiva medemamain in premi da promoziun per sias lavurs e ses experiments sco designera.